

הרב אילן כהן

דין כיסוי ראש לנשים

- א. הקדמה
- ב. המקור בגמרא
 1. שיטות הראשונים בהסבר הסוגייה (נפק"מ לדין כיסוי ראש בחצר)
 2. היחס בין הסוגייה בכתובות לבין הסוגייה בברכות
 3. להלכה
 4. באיזו חצר מדובר
 5. סיכום
 6. דין כיסוי ראש בבית
- ג. מהו שיעור חיוב כיסוי הראש במקומות האסורים
 1. גילוי שערות במקצת
 2. גילוי שורת השערות שמחוץ לצמחה
 3. להלכה
 4. דחיית האחרונים את דברי המהר"ם אלשקר
 5. התיחסות פוסקי זמנינו להיתרו של המהר"ם אלשקר
 6. שתי קושיות חזקות לשיטות המתירים
 7. סיכום דין גילוי שורת השערות שמחוץ לצמחה
- ד. סיכום

א. הקדמה

חובת האישה לשמור על הופעה צנועה באה לידי ביטוי הן במישור ההתנהגותי והן במישור הלבוש וההופעה. ככלל ניתן לומר, שרוב כללי הצניעות הם נורמות שקיבלו על עצמן נשות ישראל מקדמה דנא. אחת מאותן נורמות צניעות אלו היא חובת כיסוי הראש לנשים. המקור לחיוב זה מופיע בתורה בהקשר לפרשת סוטה, והוא מפורט בהרחבה בתלמוד ובמדרשים¹.

מטבע הדברים, כאשר מדובר בנורמות התנהגות, הדברים פושטים צורה ולובשים צורה במהלך השנים. כל תרבות מתעצבת ומתפתחת לפי אורח החיים המיוחד לאותה תקופה. לכל תקופה ולכל מקום יש את הלבוש המיוחד לו, ובהתאם לכך יש צורך להגדיר מחדש את ההלכות הנוגעות לדרכי הצניעות של האשה ובכלל זה גם כיסוי ראש לנשים.

1. עיין בספרי (בענין פרשת סוטה): "ופרע את ראש האשה" - לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן..., וכן בכתובות עב, א: "ופרע את ראשה" - תנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש.

מאמר זה מתמקד בדין כיסוי ראש לנשים **בחצר**, והוא למעשה רק חלק קטן מדיון רחב בנושא כיסוי ראש לנשים בכלל. במאמרי השתדלתי להביא את שיטות הפוסקים המרכזיות שעסקו בדין זה. לעיתים הסתפקתי רק בהבאת גוף דבריהם והוצאת המסקנות העולות מתוכם, אך הרבה פעמים ראיתי צורך לדון בדבריהם, לבררם ומתוך זה להגיע למסקנות. ברצוני להדגיש כי אין לראות במאמר זה פסיקת הלכה למעשה, אלא דיון בדברי הפוסקים, בירורם וליבונם, ולעיתים לבחור את הנראה לי מתוך עיון בדבריהם. ולסיום, יהי רצון שהדברים יתרמו ויסייעו בחיזוק דרכי הצניעות בעם ישראל בכלל ונשות ישראל בפרט.

ב. המקור בגמרא

בכתובות עב, א - "ואלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה ויהודית. ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע". שואלת הגמרא: "ראשה פרוע דאורייתא היא דכתיב: 'ופרע את ראש האשה' ותנא דבי ר' ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש?! ומתוצאת הגמרא: דאורייתא - קלתה² שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור". ובהמשך הגמרא: "אמר רב אסי אמר ר' יוחנן: קלתה - אין בה משום פרוע ראש. הוי בה רבי זירא, היכא? אילימא בשוק, דת יהודית היא! (כלומר בשוק ברור שלא די בקלתה כמו שנאמר לעיל בגמרא ולא יתכן שר' יוחנן דיבר בכגון זה) ואלא בחצר - אי"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! (והסביר **רש"י** - "אי"כ: דבחצר יש בה משום פריעה" - כלומר אם ר' יוחנן דיבר בחצר ובזה אמר שצריך קלתה כדי שלא יהא בא משום פריעת ראש אי"כ כיוון שרוב הנשים הולכות בחצר פרועות ראש בלא קלתה אזי לא תשארנה כלל נשים כשרות - עפ"י **הריטב"א** בפירושו לרש"י הנ"ל) אלא מחצר לחצר ודרך מבוי.

1. שיטות הראשונים בהסבר הסוגייה (נפק"מ לדין כיסוי ראש בחצר)

א. שיטת התוספות: התוספות פירשו³: "אפילו בלא קלתה נמי אין בה משום פריעת הראש שאל"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו". אי"כ עפ"י התוספות בחצר - מותר לאשה ללכת ללא כיסוי ראש כלל. וכך היא מסקנת הסוגייה עפ"י דבריהם:

א. בשוק (רה"ר) - יוצאת בקלתה - יש בזה איסור דת יהודית.
בלא קלתה - יש בזה איסור משום דת משה (וכ"כ ברמב"ם אישות כד, יא).

ב. בתוך החצר - אין צריכה אפילו קלתה ומותר לאשה לכתחילה ללכת ללא כיסוי ראש כלל.

ג. מחצר לחצר ודרך מבוי⁴ - ראשה מגולה לגמרי - יש בזה איסור, ואם יוצאת בקלתה - מותר.

2. הראשונים נחלקו בהסבר המילה "קלתה":

רש"י: סל שיש לו מלמטה בית קבול להולמו בראשו (ובית קיבול מלמעלה לתת בו פלך ופישתן).

מאירי: כובע קטן מבגד גס.

רמב"ם: (אישות כד, יב) מטפחת. ומסבירו הב"ח (אבן העזר סימן קטו) מדובר במטפחת עם נקבים.

ירושלמי: קפליטין (אולי הכוונה לפיאה נוכרית בלטינית).

3. כתובות עב, ב ד"ה "ואלא בחצר".

הרבה ראשונים הבינו את הסוגיה כדעת רש"י⁵ והתוספות, וכן פירש הר"ן⁶ על הנאמר בגמ' "ואלא בחצר - א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו" פירוש: "א"כ דאמר ר' יוחנן דקלתה אין בה משום פריעת ראש משמע דבלא קלתה מיהא יש בה משום פריעת הראש ואפילו בחצרו א"כ כולו נפקן שאין האשה נזהרת בחצרה". כלומר, אי אפשר להסביר את דברי ר' יוחנן: "בקלתה אין בה משום פריעת ראש" שמדובר על חצר, כיון שבחצר מותר להסתובב ללא כיסוי ראש כלל. וכן הבין **הבית יוסף** את דברי הר"ן, שכן כתב: "נראה מדבריו (של הר"ן) בהדיא שיצאה לחצר פרועת ראש ממש, לית לן בה".

וכן משמע **מההגהות אשרי**. הרא"ש כתב: "בקלתה שפיר דמי, דת יהודית אפילו בקלתה נמי אסור", וכתב על זה **בהגהות אשרי** דהיינו דוקא ברשות הרבים, אבל בחצר לא הוי אפילו דת יהודית, אפילו בלא קלתה (בשם המהרי"ח)⁷. אם כן נראה מדברי הראשונים הנ"ל כי בחצר מותר לאשה להסתובב ללא כיסוי ראש כלל.

ב. שיטת הטור: הטור כותב⁸: "ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע, אפילו אין פרוע לגמרי אלא קלתה בראשה, כיון שאינה מכוסה בצעיף - תצא". ובהמשך כותב: "ודוקא שיצאה כן ברשות הרבים או במבוי מפולש או בחצר שרבים בוקעים בו, אבל במבוי שאינו מפולש ובחצר שאין הרבים בוקעים בו - לא תצא".

וכתב **הבית יוסף**: "נראה מדברי הטור שכתב: 'בחצר שאין הרבים בוקעים בו - לא תצא', משמע לא תצא מבעלה ע"י כך אעפ"י שהוא דבר שאינו הגון, והרי בחצר אפילו פרועת ראש ממש לית לן בה". כלומר, הבית יוסף מבין שהטור סובר שאפילו בחצר אסורה לצאת כשראשה פרוע לגמרי (או לכל הפחות אין דבר זה הגון).

אומנם דעת **הדרכי משה** שם, שגם הטור מודה שבחצר מותרת לצאת ללא כיסוי ראש כלל, שכן משמע בדבריו בסימן כא שכתב: "אין איסור ללכת בפריעת ראש אלא דוקא בשוק" ומה שכתב כאן: "לא תצא" הוא מכיוון שבא לומר שיש מכל מקום ענין של צניעות ששום אשה לא תראה שיערה כלל ואפילו בבית, וכמו שמצינו במעשה דקמחית (יומא מז, א) שזכתה משום כך שיצאו ממנה כהנים גדולים.

4. עיין **בשיטה מקובצת** שהסביר: "דרך מבוי" - פירוש: שעוברת במרוצה דרך המבוי, אז בקלתה - אין בה משום פריעת ראש, אך אם יצאה מחצר זו וקודם שתכנס לחצר אחרת מסבבת המבוי - יש בזה משום פריעת ראש.

5. **בריטב"א** ד"ה אלא כתב עפ"י דברי רש"י (ד"ה אם כן) כעין שלושת החלוקים הנ"ל וזה לשונו: ג' דינים יש בדבר:

א. בחצר - אפילו בלא קלתה אין בה משום פרוע ראש.

ב. בשוק - אפילו בקלתה - דת יהודית היא.

ג. במבוי - בקלתה - מותר, שלא בקלתה - אסור.

6. דף לב, ב בדפי הרי"ף.

7. וכן דייק **רבינו קרשקש** מדברי הרי"ף שדווקא בשוק אסורה לצאת בקלתה ויש בזה משום דת יהודית, אך בחצר מותרת לצאת בפריעת ראש לגמרי אפילו בלא קלתה.

8. אבהע"ז סימן קטו, ד.

ג. שיטת הרמב"ם: בהלכה **יא** כותב הרמב"ם: "ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהם עברה על **דת משה**? יוצאה **בשוק** ושיער ראשה גלוי...". ובהלכה **יב**: ואיזוהי **דת יהודית**? הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת יהודית? יוצאה **לשוק** או **למבוי מפולש וראשה פרוע** ואין עליה רדיד ככל הנשים אע"פ ששערה מכוסה במטפחת". ובהלכה **יג** כתב: "עזרא תיקן שתהיה אשה חוגרת בסינר... וכן אם יצאת וראשה פרוע **מחצר לחצר בתוך מבוי**, הואיל ושערה מכוסה במטפחת אינה עוברת על דת".

מדברי הרמב"ם יוצא:

מבוי מפולש או בשוק - אם יצאה בשיער גלוי - עברה על דת משה (הלכה יא).

יצאה בשיער מכוסה במטפחת ללא רדיד - עברה על דת יהודית (הלכה יב).

מחצר לחצר בתוך מבוי - אם היה שערה מכוסה במטפחת אינה עוברת על דת (הלכה יג).

הרמב"ם לא כתב מה הדין בחצר. לכאורה אפשר לדייק מדבריו האחרונים שדוקא מחצר לחצר בתוך מבוי צריך מטפחת כדי לא לעבור על דת, אך בחצר עצמה אין צריכה אפילו מטפחת, ואפילו אם שערה מגולה ללא כיסוי כלל, אינה עוברת על דת. וכך באמת הסביר **הב"ח** את הרמב"ם בפירושו הראשון.

אולם **הב"ח** דוחה פירוש זה וכותב, שאפשר לפרש את הרמב"ם בצורה אחרת לחומרא. דהיינו: **מחצר לחצר בתוך מבוי** אם מכוסה במטפחת ללא רדיד - אינה עוברת על דת, דהיינו שאין צריכה לצאת מבעלה, אבל מכל מקום דבר שאינו הגון הוא (דומיא דלא חגרה סינר שאינה עוברת על דת אך מכל מקום אין זה הגון ולא צנוע), אבל **בתוך חצרה** - אם מכוסה במטפחת זה הגון, אך פרועה לגמרי ללא מטפחת אסור אפילו בחצרה.

וכתב **הב"ח** על פירושו השני ברמב"ם שהוא העיקר. על פי זה יישב את תמיהת הבית יוסף על הטור (לעיל בשיטת הטור), שכן דברי הטור עולים בקנה אחד עם פירושו השני ברמב"ם. נמצא לפי זה שדעת הטור והרמב"ם על פי הסבר הב"ח שאפילו בחצר אסור לאשה להסתובב פרועת ראש לגמרי.

מכל מקום הב"ח צריך לישב את דברי הגמרא "ואלא בחצר, א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו" שכן לפי דבריו גם בחצר אסורה להסתובב פרועת ראש לגמרי, ואילו לפי הסבר הראשונים לעיל בהסבר דברי גמרא אלו משמע שבחצר מותרת להסתובב פרועת ראש.

מסביר הב"ח שכך הם כוונת הדברים: "ואלא בחצר" - אם כונת ר' יוחנן ש"בקלתה אין בזה משום פריעת ראש" - מדובר בחצר - פשיטא שבזה אין משום פריעת ראש, דאם תאמר שההולכת בחצר **בקלתה** יש בזה משום פריעת ראש, לא הנחת בת לאברהם אבינו (שכולן הולכות בחצר במטפחת לראשן בלא רדיד) ומתרצת הגמרא: "מחצר לחצר ודרך מבוי" כלומר, ר' יוחנן בא להשמעינו שמחצר לחצר בתוך מבוי אפילו בזה אין בה משום פריעת ראש אם מסתובבת בקלתה, אבל ללא קלתה - אסור.

ומסיים הב"ח: "והכי נהוג בכל גבול ישראל דאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה פרועת ראש בלא מטפחת וכפה בראשה...". נמצא לפי זה: בין לדברי הטור ובין לדעת הרמב"ם על

9. אישות פרק כד, יא - יג.

פי הסבר הבי"ח אין לאשה ללכת בחצרה פרועת ראש לגמרי אלא צריכה לשים מטפחת כל שהיא המכסה חלק מראשה.

מקור לשיטת הבי"ח נמצא כבר בדברי **הערוך** (ומביאו הבי"ח בתמצית). הערוך (בערך קלת) כותב: "אעפ"י שבשוק - כפה על ראשה שרי מדאורייתא, דת יהודית אסרה בשוק עד שתתן על ראשה דבר אחר, אבל **בחצר** - בקלתה אין בה משום פריעת הראש". משמע מדבריו שאפילו בחצר צריכה לילך בקלתה, ובלא קלתה - יש בזה איסור משום פריעת הראש.

וכן נראה שזוהי דעת **המאירי**¹⁰ שכתב: "זו שנכללה בדת יהודית ולא בדת משה אינה יוצאה בגילוי שיער לגמרי אלא שהניחה קלתה על ראשה, ומן התורה אין זה פריעת ראש לגמרי אף בשוק, אלא שבדת יהודית אין זה מספיק, או אף **במבוי מפולש** שבקיעת הרבים מצויה בו עד שיתכסה שיערה במטפחת. ומ"מ דווקא שתצא לשוק כן, אבל **מחצר לחצר דרך מבוי** שתום שאין בו בקיעת הרבים - מותר, **ובחצרה** - מיהא **אע"פ שהדבר מגונה** אין כאן משום דת יהודית אפילו בפירוע הגמור". משמע מדבריו שיש גנות לאשה להסתובב בחצרה ללא כיסוי ראש כלל ואע"פ שאין בזה אפילו משום דת יהודית מ"מ כתב שהדבר מגונה".¹¹

נמצא שדין כיסוי ראש בחצר תלוי במחלוקות הראשונים:

א. לרוב הראשונים (רש"י, תוספות, רשב"א, ריטב"א ר"ן שיטה מקובצת ועוד) - מותר לאשה להסתובב בחצרה ללא כיסוי ראש כלל. וכן פסק **הב"י**, וע"כ תמה על דעת הטור שמשמע מדבריו שאין זה דבר הגון.

ב. הבי"ח בהסבר הרמב"ם והטור (וכן דעת הערוך, המאירי) - יש לאסור לאשה להסתובב בחצרה ללא כיסוי ראש כלל (ולפי דעת המאירי הדבר מגונה). וכן נראה שזוהי דעת **הסמ"ג והשלטי גיבורים** שיש איסור אף בחצר להסתובב ללא כיסוי ראש כלל (והובאו דבריהם בבית שמואל באהע"ז סימן קטו אות ט). מ"מ אף לשיטתם מספיק כיסוי ראש חלקי בחצר.

במקביל לסוגית הבבלי ישנה סוגיה **בירושלמי** (כתובות פרק ז הלכה ו) וז"ל:

במשנה: "ואזוהי דת יהודית - יוצאה וראשה פרוע" אומרת הגמרא שם: "ראשה פרוע - לחצר אמרו ק"ו למבוי. ר' חייא בשם ר' יוחנן - היוצאה בקפליטין שלה אין בה משום פרוע ראש. הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה לשוק וראשה פרוע. יש חצר שהוא כמבוי ויש מבוי שהוא כחצר, חצר שהרבים בוקעים בתוכה - הרי הוא כמבוי ומבוי שאין הרבים בוקעים בתוכו הרי הוא כחצר".

10. מאירי לכתובות פרק שביעי עמוד רסב הוצאת אורה ירושלים תשל"ו.

11. יש להסתפק בלשונו של המאירי שכתב "אע"פ שהדבר מגונה" האם יש כאן צד איסור כלשהו או שרק גנאי בעלמא. ועיין בדברי הבי"ח על הטור (אבהע"ז סימן קטו אות ב) שכתב בהדיא: שבחצר - פרועת ראש לגמרי **אסור** ממש, ואילו לגבי עוברת מחצר לחצר בתוך מבוי ומכוסה במטפחת כתב "שהוא דבר שאינו הגון" משמע שאלו הם שני דינים שונים. ומכאן נראה להסביר במאירי שכתב "שהוא דבר מגונה" שאין בזה צד איסורי ממש אלא רק גנות בעלמא. וא"כ לפי"ז יוצא שיש הבדל בין שיטת המאירי לשיטת הבי"ח, והמאירי מקל יותר בדבר. אומנם בדעת הערוך יש להתלבט, שכן הוא לא כתב מה הדין כשהולכת בחצר בלא קלתה, אלא כתב שיש חיוב ללכת בחצר בקלתה, ונראה באמת כמו שהבינו הבי"ח שבלא קלתה יש בזה ממש איסור. עפ"י"ז יוצא שהבי"ח והערוך קיימי בחד שיטה והמאירי הוא שיטה אמצעית (בין המחמירים - הבי"ח הערוך לבין המקלים לעיל - רש"י תוס' ר"ן ועוד).

ופירשו **קרבן העדה והפני משה**: "לחצר אמרו - שלא תלך בפרוע ראש, וק"ו למבוי דשכיחי רבים". כלומר מפשט דברי הירושלמי נראה שאף בחצר אסורה אשה לילך פרועת ראש לגמרי ויש בזה משום דת יהודית. והוסיף **הפני משה** (בד"ה יש חצר שהיא כמבוי): "וכל היכא דשכיחי בה רבים אפילו במטפחת יש בה משום ראשה פרוע". ומ"מ אף מדברי ר' יוחנן כאן (בירושלמי) משמע שהיוצאת לחצר די לה בכיסוי חלקי כמו קפליטין (בגד דק שמנחת לראשה - קרבן העדה שם) ואין צריכה לכסות את כל ראשה.

דברי הירושלמי הנ"ל מעלים מספר קשיים:

א. מתחילת דברי הירושלמי נראה שבחצר - אסורה האשה ללכת גלוית ראש לגמרי. זה לכאורה סותר את הסוגיה בבבלי לעיל לפי הבנת רוב הראשונים שמתירים לאשה לילך בחצר פרועת ראש אפילו ללא קלתה, וצריך להבין מהו היחס בין הירושלמי לבבלי.

ב. העמדת דברי ר' יוחנן בבבלי אינה זהה להעמדת דבריו בירושלמי. כלומר: **בבבלי** משמע שר' יוחנן מתיר לאשה ללכת בקלתה אפילו מחצר לחצר דרך מבוי, ואילו **בירושלמי** משמע שר' יוחנן אוסר לאשה ללכת בקלתה (בקפליטין) במבוי והתיר רק בחצר בלבד?

מעיון בדברי הראשונים נראה כי סברו שרק סוף דברי הירושלמי הם להלכה. כך נראה מפסיקת **הרא"ש** (כתובות דף קכו) **והרי"ף** (כתובות דף לב) שהביאו רק את סוף דברי הירושלמי, דהיינו "חצר שהרבים בוקעים בו הרי הוא כמבוי, מבוי שאין הרבים בוקעים בו - הרי הוא כחצר". על פי זה נראה שדחו את החלק הראשון של הירושלמי מההלכה מפני דברי הבבלי. ולכן העתיקו רק את סוף דבריו שאינם סותרים את הבבלי אלא רק מבארים ומרחיבים שדין חצר אינו תלוי במקום אלא תלוי בכמות האנשים הנוכחים במקום.

ניתן אולי להסביר את הדברים באופן אחר. אותם ראשונים אינם דוחים את החלק הראשון של דברי הירושלמי מההלכה, אלא הבינו שסוף דברי הירושלמי מבארים את תחילת דבריו. כלומר מה שנאמר בירושלמי בתחילה, שאף בחצר יש בה משום דת יהודית, מדובר בחצר שהרבים בוקעים בה, ומה שנאמר שם "לחצר אמרו ק"ו למבוי" הכוונה שהם בני אותו מעמד, ומה שהתירו בבבלי לילך בחצר ללא כסוי ראש כלל מדובר בחצר שאין בוקעים בה. כך אפשר להסביר את הסתירה בדברי ר' יוחנן בירושלמי לבין דבריו בבבלי. מה שר' יוחנן התיר **בבבלי** לאשה לילך בקלתה אפילו דרך מבוי צריך לומר שמדובר במבוי שאין הרבים בוקעים בו, **ובירושלמי** שאסר במבוי מדובר במבוי שהרבים בוקעים בו. לפי"ז צריך לומר שמה שהצריך ר' יוחנן בירושלמי לילך בקפליטין בחצר - מדובר בחצר שהרבים בוקעים בה. אך פירוש זה דחוק מכמה סיבות:

א. קשה לומר שהירושלמי בתחילת דבריו דיבר בחצר שהרבים בוקעים בה, כי אז לא מובן מהו הק"ו למבוי, הרי הם בדרגה שווה - בשניהם הרבים בוקעים. אפשר לומר בדוחק שדרגת החומרה נקבעת גם לפי המקום ולא רק לפי מספר האנשים, ולכן מבוי שבדרך כלל נחשב למקום יותר פומבי מחצר - חמור יותר מחצר.

ב. דברי ר' יוחנן בבבלי קשים להולמם עם דברי ר' יוחנן בירושלמי, שכן אם נסביר כדלעיל שר' יוחנן (בירושלמי) דיבר בחצר שהרבים בוקעים בה, מדוע כתב בהמשך "אבל במבוי - יש בה משום יוצאה לשוק וראשה פרוע" הרי בשניהם מדובר שהרבים בוקעים בה, ואם התיר

בחצר לצאת בקפליטין הוא הדין במבוי? וכנראה שצריך לומר שר' היא ורב אסי בבבלי הם תרי אמוראי שנחלקו בדעת ר' יוחנן.
ג. החילוק שעושה הירושלמי בין חצר שהרבים בוקעים בה לחצר שאין הרבים בוקעים בה מובא רק בסוף, ונראה אם כן, שתחילת דברי הירושלמי ובכללם דברי ר' יוחנן מדברים בחצר רגילה שאין הרבים בוקעים בה.
מ"מ לשיטות הראשונים שאוסרים לאשה לילך בחצר בגילוי ראש לגמרי אין הירושלמי קשה אלא אדרבה הוא מהווה מקור המסייע לשיטתם. וא"כ יוצא שכדי לישוב בין הבבלי עם הירושלמי צריך להסביר את הסוגיה בבבלי כמותם, דהינו: שבחצר אסור לאשה לילך בגילוי ראש לגמרי. אך לשיטות המתירות לאשה לילך בגילוי ראש בחצר צריך לומר שהבבלי והירושלמי חולקים ודחו את תחילת דברי הירושלמי מההלכה (וכמבואר בדברי הרי"ף והרא"ש לעיל).

2. היחס בין הסוגיה בכתובות לבין הסוגיה בברכות

מכל האמור לעיל ישנה נקודה יסודית שצריכה ביאור. ראינו כי אף לשיטות המחמירות ביותר מותר לאשה לילך בחצר בכיסוי ראש חלקי. שיטתם עולה בקנה אחד עם דברי הירושלמי האומר שמותר לאשה לילך בחצר שאין הרבים בוקעים בה כשהיא מכוסה בקפליטין (עפ"י דברי ר' יוחנן). כלומר, אעפ"י שאין זה כיסוי ראש מושלם מותר לאשה להסתובב עמו בחצר.

כאמור, חצר המדובר בה היא "שאיין הרבים בוקעים בה" ומשמע שאע"פ שיש בה מעט אנשים מותר לאשה לילך שם בקפליטין למרות שחלק משערה מגולה. ובאמת כן משמע במפורש בדברי הב"ח שראינו לעיל, ולכאורה כיצד יתכן שיהיה מותר לאשה לגלות חלק משערות ראשה בנוכחות זרים הרי "שיער באשה ערוה" (על פי הגמרא ברכות כד, א)? שאלה זו קשה עוד יותר לשיטות המקילות הסוברות שמותר לאשה לילך בחצר ללא כיסוי ראש כלל?

נראה שהתשובה לשאלה זו טמונה בהבנת הדין: "שיער באשה ערוה". צריך להבחין בין חלות שם ערוה על שיער האשה לבין חלות שם ערוה בשאר איברי האשה (טפח, שוק, ירך). בניגוד לשאר איברי האשה שהם ערוה מצד עצמם הרי ששם ערוה בשיער נובע מהחיוב לכסותו. ממילא רק באותם מקומות שיש חיוב לאשה לכסות את שיערה יש לשערה דין של "שיער באשה ערוה" ואז אסורה לילך בראש מגולה. אך באותם מקומות שאין חיוב לאשה לכסות את שיערה אין בשערה שם ערוה.

נמצא: שלשיטות המקילות הסוברות, שבחצר מותר לאשה לילך ללא כיסוי ראש כלל, אין לשערה בחצר שם ערוה כלל, אך לשיטות המחמירות צריך לומר, שרק אותו חלק שצריכה לכסות בחצר יש עליו שם ערוה, אך שאר השיער אין עליו שם ערוה¹².

12. הסמך לתשובה זו הוא על פי המבואר בשו"ת אגרות משה חלק ג, אבהע"ז סימן נח. ראה הרחבה בענין זה בפרק ג.1 העוסק בשיעור חיוב הכיסוי בדין כיסוי שערות במקצת (עמוד 127 ובהערה 28). כאן הבאנו תשובה תמציתית הנוגעת לעניינינו, אך ביסוס הדברים וביאורם יהיה עפ"י המובא לקמן. כ"כ יש לציין שאין האגרו"מ אומר את התשובה לעיל אלא שהיסוד לתשובה טמון עפ"י דבריו שם.

3. להלכה:

השו"ע¹³ כותב "איזוהי דת יהודית? הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הם הדברים שאם עשתה אחד מהם עברה על דת יהודית? יוצאה לשוק או למבוי מפולש או בחצר שהרבים בוקעים בה וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים אעפ"י ששערה מכוסה במטפחת".

דברי השו"ע מתייחסים ביוצאת לשוק או למקום פומבי אחר (מבוי מפולש וכדו'), אך אין התייחסות מפורשת לחצר שאין הרבים בוקעים בה שזה בעצם מרכז דיונינו פה. אומנם בנושאי כלי השו"ע דנו בזה:

החלקת מחוקק (שם אות ט): כותב: "ובתוך חצרה - אין בו משום פריעת ראש שתקרא מחמת זה עוברת על דת יהודית, ואם היא אסורה לכתחילה - עיין בב"ח ובד"מ, ולעיל סימן כא' סתם (השו"ע) שאין איסור בפריעת ראש רק בשוק ולא בחצר". נראה מדבריו שלדעת **השו"ע** אין איסור לצאת לחצר פרועת ראש לגמרי. ומ"מ כתב שיש בזה מחלוקת בין הב"ח והד"מ כפי שראינו לעיל (לב"ח - אסור, ולד"מ - מותר).

הבית שמואל (שם אות ט): מביא את הסמ"ג והשלטי גיבורים שהוכיחו מהירושלמי שיש איסור לצאת פרועת ראש לגמרי אפילו בחצר, וכותב שזה סותר את סוגיתנו בבבלי לפי פירוש רש"י ותוס' ושאר: ומתוך: הבבלי דיבר לענין יציאת אשה מבעלה בלא כתובה ובה קיימא לן כסוגית הבבלי שהיוצאת בחצר וראשה פרוע אינה יוצאת ללא כתובה, אך מ"מ איסורא יש בזה כדברי הירושלמי, ולמעשה יוצא שסבירא ליה כדעת הב"ח ושאר הפוסקים העומדים בשיטתו.

מרכבת המשנה על השו"ע: מחדש שאומנם יש איסור גם בחצר שאין הרבים בוקעים בו, אך אם יוצאת בפאה נכרית או קלועת שיער - אין בזה משום פריעת ראש.

4. באיזו חצר מדובר

הט"ז (שם אות ה): מסביר שחצר שמדובר עליה בסוגיה בבבלי היא חצר של אדם יחידי דומיא דחצר של האשה, והואיל ואין דר שם אדם אחר, ע"כ התירו לאשה ללכת שם פרועת ראש לגמרי, אבל מחצר לחצר דרך מבוי - שם מדובר שלא שכיחי רבים, אך מ"מ מעט אנשים בוקעים שם, ולכן בזה: אם יוצאת פרועת ראש לגמרי - מהתורה מותרת, אך אסורה מצד דת יהודית, ואם יוצאת בקלתה - אין בה איסור כלל (אפ"י שקצת ראשה מגולה)¹⁴.

ועיין עוד לקמן בדעת שיירי קרבן ומים רבים לענין כיסוי ראש לאשה בתולה פנויה שחילקו בין הליכה בחצר ובבית לבין הליכה בשוק ונראה שהיסוד להבדל זה טמון בפרקינו.

13. אבהע"ז סימן קטו, ד.

14. עפ"י דבריו אלו רוצה הט"ז לתרץ את תמיחת הב"י של הטור. הוא מסביר, עפ"י חלוקה זו, שהטור דיבר בחצר שיש בה קצת אנשים ולכן כתב "לא תצא" - מבעלה אף שהדבר אינו הגון אם יוצאת פרועת ראש לגמרי, אך בחצר שדרה שם יחידית ואין שם אנשים כלל - אף הטור מודה לתוס' ורש"י שמותרת לצאת שם פרועת ראש לגמרי. כמו כן, עפ"י דברי הט"ז ניתן ליישב את הסתירה בין הבבלי לירושלמי. הבבלי מדבר בחצר שהאשה דרה שם יחידית ולכן התיר שם ר' יוחנן ללכת פרועת ראש לגמרי, ואילו בירושלמי מדובר

עפ"י זה רוצה הטי"ז לומר שבחצר שדרה בה יחידית לכו"ע (בין הטור ובין התוס') מותר לאשה ללכת בה ללא כיסוי ראש כלל. ומה שכתב הב"ח בדעת הרמב"ם והטור לאסור ללכת ללא כיסוי ראש כלל מדובר בחצר שיש בה מעט אנשים.

5. סיכום

ראינו שהראשונים נחלקו בהסבר סוגית הגמרא בבבלי בכתובות עב - אם יש איסור לאשה לצאת לחצרה פרועת ראש לגמרי. יתכן ומחלוקתם מבוססת על היחס שבין סוגית הבבלי לסוגיה בירושלמי. מ"מ ראינו שלראשונים האוסרים יש להם ראייה חזקה מדברי הירושלמי. ואילו הראשונים המתירים דוחים את תחילת דברי הירושלמי מההלכה או שיצטרכו לבאר את תחילת דבריו, פירוש שהוא דחוק כאמור לעיל.

שיטות הראשונים שמצדדים להתיר הם: רש"י, תוס', הר"ן, ועוד. לעומת זאת הסמ"ג, השלטי"ג, הערוך והב"ח בדעת הרמב"ם צדדו לאסור. בדעת המאירי ראינו שכתב שהדבר מגונה ויש להתלבט בדבריו אם יש בזה איסור ממש. מ"מ ראינו שגם לשיטות המחמירות לילך בחצר בגילוי ראש לגמרי מתירים לילך שם בכיסוי ראש חלקי כמו קלתה וכדומה.

להלכה: הב"ח והב"י נחלקו בפסק ההלכה: **הב"י** פסק לקולא **והב"ח** החמיר. מדברי **השו"ע** אין התיחסות מפורשת אם מותר לילך בחצר בגילוי ראש לגמרי. **החלקת מחוקק** הוכיח מדבריו בסימן כא שנוקט לקולא, אולם **הבית שמואל** הכריע לחומרא כדעת הב"ח. כ"כ ראינו **שהט"ז** כתב שמה שהתירו רש"י ותוס' לילך פרועת ראש לגמרי בחצר - זה דוקא בחצר שדרה שם יחידית ואין בה אנשים כלל, אך אם יש מעט אנשים שדרים בה - אוסרים.

6. דין כיסוי ראש בבית

לעיל ראינו, שישנה מחלוקת בין הראשונים אם מותר לאשה לילך בחצר ללא כיסוי ראש כלל או שצריכה כיסוי ראש חלקי כמו קלתה וכדומה. כמו כן, ראינו בדעת הטי"ז, שאפילו לשיטות האוסרות לילך בחצר פרועת ראש לגמרי, זה דווקא בחצר שיש שם קצת אנשים, אך בחצר שאין דר שם אדם אחר מלבד האישה - אף האוסרים יודו שמותר לאשה להסתובב בגילוי ראש ללא כיסוי כלל. לכאורה מכאן נראה שהאשה מותרת להסתובב בביתה ללא כיסוי ראש כלל הואיל ואין שם נוכחות זרים כלל אלא שגם בזה מצינו שיטות שונות. **בבבלי יומא מז, א** נאמר: "תנו רבנן שבעה בנים היו לה לקמחית, וכולם שמשו בכהונה גדולה אמרו לה חכמים מה עשית שזכית לכך? אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי, אמרו לה: הרבה עשו כן ולא הועילו.

בחצר שאין הרבים בוקעים בה, אך מ"מ יש בה מעט אנשים ולכן רק בקלתה מותרת להסתובב שם, אך בלא קלתה - אסורה הואיל ויש שם מעט אנשים. לפי"ז אין צריך לדחות את הירושלמי מפני הבבלי. מ"מ דברי הטי"ז האלו צריכים עיון האם אכן מקובלים על יתר השיטות. כלומר, יתכן ודעת שאר הפוסקים, כמו רש"י ותוס', להתיר בחצר אפ"י שיש שם נוכחות זרים ולא כמו שכתב הטי"ז שאין שם אנשים כלל.

הנה מבואר מגמרא זו שאותה קמחית הקפידה שאפילו קורות ביתה לא יראו אותה במצב בלתי צנוע. דהינו, אותה אשה הקפידה על הופעה צנועה אפילו בינה לבין עצמה ומכאן נראה שאפילו בביתה שרדה שם יחידית אסור לאשה להסתובב ללא כיסוי ראש כלל¹⁵.

ובאמת, כן משמע קצת מדברי הרמב"ם¹⁶ שכתב בענין אשה סוטה: "ומקבצין עליה קבוץ גדול של נשים... וכל איש שיחפוץ לראותה יבא ויראה, והיא עומדת בניהם בלא רדיד ובלא מטפחת אלא בבגדיה וכופח שעל ראשה כמו שהאשה בתוך ביתה". אם כן משמע שהאשה צריכה לכסות את ראשה בכיפה בתוך ביתה (ואף שאין זה כיסוי גמור מ"מ משמע שצריך לדעת הרמב"ם כיסוי כלשהו בתוך ביתה שכך היה נהוג).

מעין זה נמצא גם בדברי ה"ד"מ (אבה"ע קטו אות ד) בדעת הטור וז"ל: "ולא נקט כאן (הטור) "לא תצא" [שמשמע מכאן שמ"מ הדבר מגונה] אלא למידק מיניה דצניעות מיהא הוי ששום אשה לא תראה שעה כלל אפילו בבית וכמו שמצינו במעשה דקמחית שזכתה משום זה שיצאו ממנה כהנים גדולים"¹⁷.

אומנם מדברי החת"ס¹⁸ נראה שיש בזה איסור ממש ללכת בגילוי ראש בתוך ביתה ולא רק מידת צניעות ואלו דבריו שם:

"והשתא כיוון דפליגי הפוסקים בזה (אם צריך כיסוי ראש בחצר) ולהטור איסורא הוי ונהוגי כוותיה הוה ליה דין גמור שקיבלו עליהו כהך דיעה כמו שכתב המג"א (סימן תקנ"א, ס"ק ז) לענין מיעוט במשא ומתן מראש חודש אב וז"ל: 'אבל במקום שנהגו למעט כל משא ומתן לא מהני היתירא כיוון שיש פוסקים ס"ל הכי כבר קבלו אבות אבותינו כדעת ההיא, ומסיים שם (החת"ס): בחצרה - כבר קבלו עליהם אבות אבותינו בכל מקום ששמענו... לאסור על כל פנים, ואפשר העוברת על זה יוצאת בלא כתובה שכבר נעשה ממנה זה דת יהודית".

א"כ מבואר שלחת"ס ההליכה ללא כיסוי ראש בבית - אסורה ויתכן שאף יוצאת בלא כתובה. החת"ס מבסס את פסקו על כך שכבר נהגו כן אבות אבותינו ומכוח המנהג נקבעה הלכה לאיסור. כ"כ החת"ס מבין "שחצר" האמורה בגמרא היא לאו דווקא, אלא אפילו בביתה אסורה, וכן משמע מדבריו לעיל וז"ל: "ודעת התוס' שחצר היינו בביתה וחצרה". דבריו אלו דורשים עיון: א. לפי"ז במקום שלא נהגו כן, לכאורה, יהיה מותר לאשה לילך בביתה ללא כיסוי ראש. אלא שדיוק זה לא מוכרח, שכן הוא תלה את האיסור במנהג אבות ולא במנהג המקום, וכיוון שכבר נהגו כן מקדמא דנא הו"ל דין גמור.

15. עיין בשו"ת בני בנינים חלק ג סימן כא שדוחה ראייה זו. הוא טוען מזה שהגמרא כתבה שקורות ביתה לא ראו קלעי שעה ולא השמיעה לנו רבותא שלא ראו קורות ביתה שעה כלל משמע שקורות ביתה ראו שיער היוצא מחוץ לקליעתה והוסיף עוד שמשמע שדווקא אשה זו לא ראו קורות ביתה את שעה אבל נשים אחרות גילו אפילו את קליעת שערן בתוך ביתם וראיה לשיטת הרש"י והתוס' לעיל שהתירו לאשה להסתובב בחצר ללא כיסוי ראש כלל.

16. הלכות סוטה ג, ה.

17. עיין לעיל עמוד 117 בשיטת הטור שהבאנו דבריו. ויש להעיר שמדברי ה"ד"מ משמע שהדבר הוא רק ענין של צניעות בעוד שמהרמב"ם משמע שזה חיוב ממש, ולא ברור אם החיוב נובע מדינא או מצד המנהג שנהגו בבית, ועיין עוד בענין זה לקמן.

18. אורח חיים סימן לו.

ב. מה שכתב שחצר היינו "ביתה וחצרה" לא מובן כלל מהיכן הוציא דין זה, שכן מדברי הגמרא והפוסקים משמע שמדובר בחצר ממש ואפילו לדעת ה"ט"ז שהסביר "חצר" - מקום שדרה שם יחידית, מ"מ הרי התיר שם לאשה ללכת בראש מגולה ולא הצריך כיסוי כלל. למרות קשיים אלו בדעת החת"ס, הביאור הלכה¹⁹ הכריע לחומרא, שכן כתב שם: "אולם אפילו עיקר הדין לענין גילוי שיער שהביא²⁰ (המג"א בשם התוספות) לא ברירא, דהנה הסמ"ג כתב בשם הירושלמי לאיסור וכן דעת הטור שם והב"ח כתב שכן דעת הרמב"ם, ומפרש (הב"ח) גם הש"ס שלנו כן, דבגילו ממש אפילו בחצרה אסור ובעל הבית שמואל (בסימן קטו) כתב דלפי מנהגינו הוי דת יהודית בגילוי ממש אפילו בחצרה ובחדרה, ואפילו אי תימא שלא תצא עבור זה בלי כתובה, על כל פנים איסורא איכא", ואח"כ מסיים בדברי החת"ס שהבאנו לעיל, והוסיף בהמשך: "וכל זה לענין חצרה וחדרה, אבל לילך בשוק וחצר של רבים - לכולי עלמא... מקרי עוברת על דת יהודית..."

נראה מדבריו שאוסר הליכה בגילוי שיער אפילו בבית ולא זאת בלבד אלא שיתכן שאסור כן אפילו מצד הדין ולא רק מצד חומרא. אף דבריו קשים להבנה מדוע אסור אף בבית ללכת בגילוי ראש הרי בגמרא הסוגיה עוסקת רק בחצרה ולא מסתבר כלל לאסור בביתה, וכ"ש שקשה להבין כיצד אפשר לאסור זאת מעיקר הדין?

אומנם בשו"ת צמח צדק החדש (סימן קלט) כתב: "בביתה, נגד בעלה, (בזמן שאינה נידה) מותר לאשה להסתובב במטפחת שאינה מכסה את כל ראשה אלא שמצד מנהג צניעות יש לאשה לכסות את כל ראשה וכמבואר במעשה דקמחית". מדבריו משמע שגם הרוצות להחמיר בכיסוי ראש בבית זהו רק מדין מנהג צניעות וכמו שכתב הד"מ ולא מעיקר הדין.

ובאמת בשו"ת אגרות משה²¹ כתב על החת"ס וז"ל: "גם מה שהחמיר החת"ס לאסור מדת יהודית אפילו בחצרה בלא מטפחת והביא זה מהב"ח והבית שמואל, הנה בב"ח איתא בחצרה בכל הדיבור שלו שהוא מקום פרוץ ואין דרך ליטול רשות להכנס שם, וגם מצוי שם אנשי ביתה..., וגם בבית שמואל (ס"ק ט) הוזכר חצר, וכן בשלטי גיבורים שהביא הסמ"ג בשם הירושלמי איתא שאסורה בחצר ומנא ליה לאסור גם בביתה".

ואם נרצה לומר שהחת"ס התבסס על הרמב"ם לעיל שמצריך איזה כיסוי בביתה - על זה כותב האגרו"מ: לא הוה ליה לפסוק כוותיה נגד רש"י ותוספות וכל השיטות במחלוקת בדת יהודית שיש לדון בספק להקל²². ומסיים האגרו"מ: ולכן לדינא אף שמן הראוי שיחמירו

19. ביאור הלכה אורח חיים סימן עה ד"ה מחוץ לצמתן.

20. הבה"ל הביא בתחילה את דברי המג"א שכתב בשם התוספות בכתובות: "דווקא בשוק אסור אבל בחצר שאין אנשים מצויים שם מותרים לילך בגילוי ראש, אבל בזוהר פרשת נשא החמיר מאוד שלא יראה שום שיער מהאשה וכן ראוי לנהוג" כלומר המג"א כתב בתחילת דבריו את עיקר הדין שמותר עפ"י דעת התוס' בכתובות, ואח"כ הביא בסוף דבריו את דברי הזוהר שראוי להחמיר. לאחר מכן הבה"ל דן בתחילת דברי המג"א שהם מעיקר הדין וזהו מה שציטטנו בפנים.

21. אגרות משה חלק ג, אבה"ע סימן נח.

22. האגרו"מ מוסיף שם - יתכן שהרמב"ם לא כתב זאת לדינא שצריכה האשה לכסות את ראשה בכיפה בביתה דא"כ היה לו לכתוב זאת במקומו - בהלכות אישות בפרק כד. כלומר הרמב"ם היה צריך לכתוב שיש עוד דין שלישי - "בביתה" - צריכה לכסות בכיפה", נוסף על דין שוק, מבוי מפולש וחצר לחצר דרך מבוי שכתב שם ומזה שלא כתב כן, משמע שכוונתו רק לדין סוטה ובא לומר שאף קודם שהכהן מגלה את שערה אין מניחים

הנשים לכסות [ראשם בביתם] כדסובר החת"ס הואיל ויצא מפומיה דגאון גדול כמותו ועוד שיש מעלה דצניעות "דקמחית" שכתב הדרכי משה "מכל מקום פשוט שאלו הרוצות להקל... אין להחשיבם לעוברות על דת יהודית חס ושלום, ואין להימנע אפילו לתלמיד חכם וירא שמים מלישא אישה כזו אם היא יראת שמים ומדקדקת במצוות".

נמצא שאין חיוב על האשה **מעיקר הדין** לכסות ראשה בבית ולכל היותר יש כאן מעלת צניעות אם מכסה האשה ראשה בביתה. לפי"ז קשה על דברי הביאור הלכה שנראה מדבריו שהכריע לחומרא מעיקר הדין, אלא שאפשר לפרש דבריו שאינם מעיקר הדין אלא רק ענין של מידת צניעות.

מכל מקום מדברי **הזהר** שהביאוהו המג"א²³ והחת"ס משמע שהנשים צריכות לכסות ראשן אף בביתם, וע"כ נשים הנוהגות כן ודאין שאין לזלזל במנהגם ואין הדבר נחשב לחומרה של שטות, אך מ"מ אין בידנו כוח לחייב את אותם נשים שאינם נוהגות כן, ויתכן שבזה כל אחת יש לה לנהוג כפי מה שקבלה בביתה וכמו ששמע קצת מדברי החת"ס שהדבר תלוי במנהג.

ג. מהו שיעור חיוב כיסוי הראש במקומות האסורים

לעיל ראינו כי אשה היוצאת בקלטה לשוק או למקום פומבי שיש שם אנשים (מטפחת עם נקבים לפי הסבר הב"ח ברמב"ם או סל שיש לו בית קיבול עפ"י רש"י ועיין לעיל בהערה 8) אעפ"י שאין בזה איסור תורה מ"מ יש בזה משום דת יהודית. כעת עלינו לברר כמה צריכה האשה לכסות משערות ראשה באותם מקומות האסורים והאם יש איסור לאשה לגלות שם מקצת שערותיה יותר מטפח, ואם לא, מה הדין בפחות מטפח? דיון זה נחלק לשני ענינים: **א.** גילוי שערות במקצת **ב.** גילוי שורת שערות שמחוץ לצמתה.

1. גילוי שערות במקצת

ראינו שאיסור פריעת הראש מקורו ב**כתובות עב, א** (וכן בספרי פרשת נשא) מהפסוק "ופרע את ראש האשה" ותנא דבי רבי ישמעאל - אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש. **רש"י** כתב שני הסברים ללימוד זה: **א.** מדעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה - מכלל דאסור. **ב.** מדכתיב: "ופרע" מכלל דהוא שעתא לאו פרועה הוות, שמע מינא: אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש (וכן עיקר)²⁴.

אותה ללבוש רדיד ומטפחת, אלא כיפה בלבד הואיל ואין בזה חשיבות כלל, שהרי גם בביתה לובשת כיפה ושם אינה לובשת זאת לחשיבות. אך אין כוונת הרמב"ם לומר שגם בביתה לובשת כיפה בשביל איסור פריעת הראש, שכן לרמב"ם האשה מותרת להסתובב בביתה ללא כיסוי ראש כלל.

ועיין עוד ב**שו"ת בני בנים** חלק ג סימן כא שהסביר את הרמב"ם שמדבר כשהאשה בתוך ביתה ויש מסביבה אנשים זרים ולכן הצריך כפה לראשה והכי קאמר: "כאילו האשה עומדת בניהם בתוך ביתה" שאז היתה לובשת כיפה בתוך ביתה, שכן אין האשה עומדת פרועת ראש לגמרי בפני אחרים אפילו בתוך ביתה.

23. עיין בדבריו שהבאנו לעיל בהערה 20 בשם הבה"ל, וכן לקמן בהערה 52.

24. עיין ב**שו"ת בני בנים** חלק ג סימן ל שהקשה על לימוד זה - מנין לנו לומר שהאשה מכסה את ראשה במקדש הוא משום שכך דרכן של בנות ישראל לכסות ראשן, אולי זה מטעם כבוד המקדש? ותיירץ עפ"י הפירוש

רש"י בפירוש לחומש פירש כפירוש הראשון שהוא מטעם ניוול וז"ל: "ופרע - כדי לבזותה, מכאן לבנות ישראל שגילוי ראש גנאי להם". כוונת דבריו כך היא: כוונת התורה בפריעת ראש הסוטה היא כדי לנוולה ולבזותה, ואם היתה האשה רגילה לצאת לשוק בראש מגולה, לא היתה האשה הסוטה מתבזה בכך שהכהן פורע את ראשה, אלא מוכח שאין דרכה של האשה להיות מגולת ראש בפני אחרים, ולכן פריעת ראשה חשיב כניוול וביזוי עבודה ומכאן נלמד שבנות ישראל היו מכסות ראשן.

האגרו"מ²⁵ מחדש שאין איסור לאשה לגלות מקצת משערות ראשה. חידושו של האגרו"מ מתבסס על דיוק בלשון הדרשה לעיל. מזה שכתוב: אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש ולא כתוב: שלא יצאו בשערות מגולות משמע שאיסור גילוי ראש תלוי במה שחשוב פריעת ראש. כלומר, אין איסור על עצם השערות שיהיו מגולות אלא יש חיוב על כללות הראש שיהיה מכוסה ולא פרוע והכיסוי צריך להיות על מה שיש בו דין פריעת ראש. עפ"י זה מחדש האגרו"מ שאין איסור בגילוי מעט משערות הראש, שהרי פריעת הראש האמורה בפסוק הכוונה לרוב הראש או כולו ובה שייך ניוול, משא"כ אם פורע מעט משערות הראש - אין בזה ניוול²⁶.

עפ"י סברא זו של האגרו"מ שאיסור גילוי הראש הוא רק על מה ששייך בו מצוות פריעה, א"כ יוצא לכאורה, שמותר לאשה לגלות אפילו יותר מטפח משערות ראשה, שהרי ברוב ראשה של האשה מתקיים מצוות פריעה והשאר הוא יותר מטפח?! אלא שכאן נכנס דין נוסף והוא "טפח באשה ערוה".

האגרו"מ מחדש שכל ראש האשה בכלל המקומות המכוסים שבאשה ושייך בו דין "טפח באשה ערוה". הוא מסתמך על הנאמר בגמרא בברכות (כד, א): "אמר ר' יצחק: טפח באשה ערוה, למאי? אילימא לאסתכולי ביה והאמר רב ששת: למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאלו מסתכל במקוף התורף? אלא באשתו ולקריאת שמע. אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה שנאמר: "גלי שוק... אמר שמואל: קול באשה ערוה שנאמר: כי קולך ערב ומראך נאוה. אמר רב ששת: שיער באשה ערוה שנאמר: שערך כעדר העזים. (רש"י: מזה שנקרא שיער ערוה חשיב כמקומות המכוסים)²⁷.

הראשון של רש"י שאי אפשר לומר שמנחת כיסוי על ראשה בגלל כבוד המקדש כיוון שאז פריעת ראשה לא היה ניוול לה. ניוול שייך באשה רק כאשר תמיד הולכת בכיסוי ראש ולא רק במקדש.

25. אגרות משה חלק ג, אהע"ז סימן נח.

26. עיין **באגרו"מ** שם שכתב - שלפי הפירוש **השני** ברש"י פשוט שאיסור גילוי הראש שייך רק בחלק שצריך הכהן לפרוע ולא על מקצת השערות, שהרי אם מקצת משערות הסוטה היו מגולות הרי עדין צריך לקיים בה מצוות פריעה, ואם נאמר שאיסור גילוי הראש שייך גם במקצת שערות הראש - א"כ לא היה צריך הכהן להמשיך הפריעה. ואף לפי הפירוש **הראשון** ברש"י שהוא מטעם ניוול - יש לומר שאיסור גילוי הראש הוא במה שיש בו ניוול לסוטה בפריעת ראשה ואין לנו לחדש שיש לה ניוול אף במקצת שערות הגלויים.

27. עיין **בבית יוסף** אורח חיים סימן עה, שכתב בפטות: "כל מקום שצריך לכסותו הוי ערוה" ועפ"ז הקשה מה קמ"ל רב חסדא ששוק באשה ערוה הרי כל מקום שצריך לכסותו חשיב ערוה? והביא את תירוץ הראב"ד (מובא בספר ההשלמה וכן ברשב"א) שהחידוש בשוק הוא: אעפ"י שאיש אין דרכו לכסותו מ"מ חשיב במקומות המכוסים, **והשיטה מקובצת** תירץ אעפ"י שפעמים האשה מגלה את שוקה כגון: כשעוברת בנהר וכדומה - מ"מ חשיב כמקומות המכוסים, ועיין עוד **בב"ח** שם שתירץ באופן אחר.

לכן הואיל והראש הוא מהמקומות המכוסים יש לאסור בו גילוי יותר מטפח מדין ערוה כמו שאר המקומות המכוסים שבגופה. כלומר, הואיל ובמקומות המכוסים שבגוף האשה יש חילוק בין טפח לפחות מטפח²⁸, דהיינו שרק פחות מטפח מותר לגלותו ויותר מטפח אסור לגלות הוא הדין גם בראש: טפח - אסור לגלות, ופחות מטפח - מותר.

קשה: כיצד אפשר לומר שכל הראש נחשב כמקומות המכוסים, הרי לפי מה שאמרנו לעיל אפשר לגלות חלק מהראש במקום שלא שייך בו מצוות פריעה? ומסביר האגרו"מ: אעפ"י שמותר לגלות מקצת משערות הראש (פחות מטפח) שפיר שייך לומר שכל הראש בכלל מקומות המכוסים כיוון שאין ההיתר לגלות מקצת משערות הראש חל על חלק ספציפי אלא הוא היתר כללי ויכול להיות על כל חלק בראש. לכן, אפשר לומר, שהראש ככלול נחשב כמקום מכוסה ואעפ"י כמותר לגלות מקצת שערות פחות מטפח הואיל ואין ראייה לאסור אלא כפי שיעור מצוות פריעה²⁹.

נמצא שיש שני דינים בכיסוי ראש לנשים: **א. איסור לאשה לצאת פרועת ראש ב. שיעור באשה ערוה.** עפ"י הדין **הראשון** איסור גילוי ראש באשה שייך רק בחלק מהראש ששייך בו מצוות פריעה, וע"כ במקצת שערות הראש לא שייך האיסור הואיל ולא מתקיימת בו מצוות פריעה. אך לפי הדין **השני** איסור גילוי הראש הוא מצד שצריך שהשיער יהיה מכוסה הואיל ונחשב ערוה, ולכן עד טפח - מותר לגלות, ויותר מזה - אסור.

ובאמת, ישנה הוכחה מפורשת לדברי האגרו"מ **ממשנה בכלים**³⁰ שמותר לאשה להוציא מקצת משערות ראשה. וז"ל המשנה: "סבכה שנקרעה: אם אינה מקבלת את רוב השיער - טהורה, ובמשנה אחרת בכלים נאמר³¹: סבכה של יוצאת חוץ - "טהורה מכלום" וכתב **בהשגות הראב"ד** על הרמב"ם³² בענין סבכה של יוצאת חוץ: "היא סבכה שיוצאות בה הזונות שמראות את שערן והנקבים גדולים מאוד ואין עליהם תורת בגד... והרי היא כמי

28. עיין **בב"ח** (או"ח סימן עה) שמחלק בין טפח לפחות מטפח לענין ראייה בלא כוונה להנות. אך קצת קשה שכן **הרמ"א** (שם סעיף א) לא חילק וכתב **בשם ההגהות מימוניות** שיש איסור אפילו בפחות מטפח וגם אז חשיב ערוה, וא"כ לכאורה ה"ה בשיער שיהיה אסור לפי הרמ"א בפחות מטפח וקשה לאגרו"מ שהתיר בפחות מטפח: ועיין באגרו"מ שתיירץ שם שיש לחלק בין בשר גוף האשה לשיער האשה. חלות שם ערוה **בגוף** האשה הוא משום שבשר האשה נחשב למקום מכוסה וכל הנשים מכסות בשרן וע"כ אסור לגלות אפילו טפח, וכדי להפקיע חלות שם זה צריך שיהא היתר לגלותו, וזה אינו, חוץ מבעלה, משא"כ **בשיער** חלות שם ערוה שבו אינו בגלל שדרך נשים לכסותו אלא חיוב הכיסוי בו נובע בגלל האיסור לאשה נשואה ללכת בראש מגולה וע"כ פחות מטפח - אפשר להתיר כיוון שביזה אין להחשיבו ערוה ממש.

29. נקודה זו צריכה עיון, שכן לפי הנאמר בהערה הקודמת: דין ערוה בשיער הוא מצד האיסור שבו, דהינו הואיל ויש איסור על האשה לגלות שיערה ע"כ חל על השיער שם ערוה. והרי לפי האגרו"מ איסור זה חל רק בחלק הראש שיש עליו מצוות פריעה, וזו יכולה להתקיים ברוב הראש גם אם חלק ממנו, אפילו יותר מטפח - מגולה. א"כ דברי האגרו"מ נסתרים מיניה וביה - אם יש להתיר מקצת גילוי השער הואיל ואיסור גילוי שערות הראש שייך רך היכא דשייכי מצוות פריעה אז יש להתיר אפילו יותר מטפח ואם יש לאסור מצד דין ערוה אזי יש לאסור אפילו פחות מטפח כפי שכתב **הרמ"א** לעיל, והחילוק של האגרו"מ בין שיער לגוף האשה קשה וצריך עיון.

30. מסכת כלים פרק כח משנה י.

31. שם פרק כד משנה טז.

32. רמב"ם הלכות כלים כז, טו.

שנקרעה ואינה מקבלת רוב השיער. מבואר מדבריו שכאשר אינה מקבלת את רוב השיער אין עליה תורת בגד ולכן ראויה רק לזונות, ומכאן שאם מקבלת רוב השיער ראויה היא גם לכשרות ואעפ"י שמקצת שערותיה מגולות - אין בזה איסור.

אומנם מצאנו כמה אחרונים שחולקים וסוברים שאפילו בגילוי מקצת שערות ראש האשה יש בזה איסור. **בתשורת ש"י**³³ כתב לאסור פריעת הראש במקצת: "ולא שנא פלגא ולא שנא כולה בכולהו יש איסור תורה", ואח"כ כתב לחלק שאולי מצד איסור תורה שייך דווקא היכא שמוציאה משערה **יותר** מטפח (עפ"י הגמרא בברכות כד "טפח באשה ערוה"), אך בפחות מטפח יש בזה רק איסור דת יהודית.

דבריו הם בניגוד לאגרו"מ שכתב להתיר הוצאת שיער פחות מטפח ואפילו דת יהודית אין בזה. עפ"י כתב, שמה שהגמרא בכתובות עב אומרת שהיוצאת בקלתה לשוק יש בזה רק איסור דת יהודית ולא איסור תורה צ"ל שאין בשערה הנראה מבעד לקלתה טפח ביחד אלא נראה מעט מבין הנסרים והוא פחות מטפח.

לכאורה, קשה על התשורת ש"י ממה שראינו לעיל במשנה בכלים³⁴ עפ"י הסבר דברי הראב"ד שמותר לאשה לגלות מקצת משערות ראשה (פחות מטפח) ואין בזה אפילו משום דת יהודית ולא כדעת התשורת ש"י? מ"מ דעת התשורת ש"י לאסור אפילו פחות מטפח, וכתב: "לא מפני שאנו מדמים נעשה מעשה" ומשמע מדבריו שאף אם להלכה יש מקום להתיר הוצאת שיער פחות מטפח מ"מ לענין הלכה למעשה - יש לאסור, ובאמת **במהדורה תנינא**³⁵ מסיק - אין איסור **מדינא** להוציא מקצת שערות הראש (פחות מטפח) אלא רק במקומות שקבלו עליהם איסור **ונהגו** להחמיר כדעת הזוהר המובאת במג"א (סימן עה ס"ק ד)³⁶.

אומנם בספר **מנוחת משה**³⁷ כותב בהדיא: אם מקצת שערות ראשן מגולה לפנים, אך קצת ראשיהן מכוסים מאחריהם - יש בזה איסור תורה והביא מספר הוכחות לדבריו (עייין שם בדבריו).

סיכום: דין גילוי שיער במקצת במקומות האסורים (שוק וכדומה):

א. דעת האגרו"מ: מיקל מכולם ומתיר לאשה לגלות מקצת שיערה בפחות מטפח³⁸. ראינו שישנה הוכחה טובה לשיטתו מהמשנה בכלים עפ"י הסבר הראב"ד.

33. תשורת ש"י חלק א סימן נא.

34. פרק כח משנה י.

35. תשורת ש"י מהדורה תנינה סימן לח.

36. עיין לעיל שמובאים דבריו בהערה 20.

37. סימן נד.

38. ועיין עוד **באוצר הפוסקים** סימן כא, ב, אות ב שהביא בשם **שו"ת דובב מישרים** (חלק א סימן קכד) לגבי נשים ההולכות בשוק ומכסות את רוב שיערן ומקצתו מגולה - דן אם יש בזה איסור תורה, וניסה להביא מספר ראיות להקל כגון מהמשניות לעיל בכלים ועוד, ומסיק: שלענין דינא חס ושלום להקל אפילו בפרועת ראש במקצת. וכתב שיש להוכיח מהרא"ש פרק ב בכתובות עפ"י מה שפירש שם האסיפת זקנים דגם במקצת שיער איכא איסור תורה.

בענין שיעור מדידת הטפח עיין **בשו"ת בני בנים** שם שכתב: "אם מקצת השיער מגולה בכמה מקומות, כל שרואים השערות בבת אחת מצטרפות לטפח, ואם לאו אינם מצטרפות. וטפח הוא טפח מרובע... וע"כ מותר

ב. דעת התשורת ש"י: עפ"י מה שמסיק במהדו"ת - יש איסור בהוצאת שיער במקצת אפילו בפחות מטפח. אומנם כתב שאיסור זה מתייחס דווקא באותם מקומות שנהגו להחמיר כדעת הזוהר הקדוש וקבלו עליהם לאסור. כ"כ משמע מדבריו שגם באותם מקומות שהחמירו אין איסור תורה אלא בגילוי של טפח ויותר, אך בפחות מטפח - אסור רק משום דת יהודית.

ג. דעת שאר האחרונים: (מנוחת משה, דובב מישרים, טהרת יו"ט, ועוד) - יש איסור אף בהוצאת מקצת משערות הראש ויתכן שיש בזה אף איסור תורה, ולא חילקו בין המקומות השונים.

2. גילוי שורת השערות שמחוץ לצמתה

לפני שנכנס לדון בדברי הגמרא והפוסקים עלינו להגדיר בתחילה על איזה חלק משערות הראש מדובר ועפ"י זה יתבאר מה המיוחד בחלק זה של השערות:

א. דעת המהר"ם אלאשקר³⁹ - מדבריו מבואר שהכוונה לשערות שמקדימה מעל פדחתה (מעל מצחה) שכן כתב שם: "שהאשה קולעת כל שיערה ומשאירה שיער הצדדים שיורד על פניה" והסביר כן עפ"י פירוש הערוך⁴⁰ על מה שנאמר בגמרא (בבא בתרא ס, ב): "בת צדעא - כשהאשה קולעת שיערה משאירה דבר מועט בין אוזניה לפדחתה כנגד צדעתה".

ב. החתם סופר⁴¹ - הסביר עפ"י הפסוק בשיר השירים (פד, א) "מבעד לצמתך שערך כעדר העיזים" שמלבד הכובע שעל ראש האשה יש לה עוד בגד הצומת ומצמצם את השיער שלא יבצבץ לחוץ, ואותו מעט שיער שאי"א לצמצם חשוב כשיער היוצא מחוץ לצמתה.

ג. האגרו"מ⁴² - תמה על הסבר החת"ס הנ"ל שהסביר שיש שני כיסויים על ראש האשה, אלא כוונת הפסוק שיש לה בגד אחד שהוא צמתה ומצמצם את עיקר השערות, והשערות היוצאות חוץ לבגד זה חשוב כשיער היוצא חוץ לצמתה, (שיער זה היוצא יכול להיות עד טפח ויותר).

נמצא שלכל השיטות: המהר"ם אלאשקר, החת"ס, והאגרו"מ, המיוחד בשיער היוצא מחוץ לצמתה הוא שאין דרך האשה לכסות שיער זה. כיוון שכן, מצאו הפוסקים מקום לדון אם יש מקום להקל בגילוי שיער זה אף ברה"ר. הרקע לדיונם מבוסס על דין קריאת שמע כנגד שיער זה - האם חשיב ערווה, ומכאן באו לדון לגבי חובת כיסוי שיער זה באשה נשואה.

מקור הדיון בענין זה הוא עפ"י **הגמרא בברכות** (כד, א)⁴³: "אמר רבי יצחק: טפח באשה ערווה" ובהמשך הגמרא נאמר: "אמר רב ששת שיער באשה ערווה שנאמר "שערך כעדר

גם רוחב חצי טפח על אורך שני טפחים (ודלא כשו"ת מקדשי השם סימן צז) ושעור טפח הוא שמונה ס"מ לפי מנהג ירושלים והגר"ח נאה..., אך שיטת החזון איש ושו"ת אגרו"מ הוא יותר מתשע וחצי ס"מ. ומודדים הטפח לפי השטח ולא לפי עובי השיער, ורק אם הוא בצורת בלורית מודדים גם את קו העיגול".

39. סימן לה.

40. הערוך ערך בת צידעא.

41. חת"ס אורח חיים סימן לו.

42. אגרו"מ חלק ג סימן נח.

43. עיין לעיל (עמוד 127), הבאנו שם את כל הסוגיה בברכות בשלמותה.

העיזים". עפ"י המבואר בפוסקים⁴⁴ (עיין בהערה למטה) דין שיער באשה ערווה מתייחס גם לאיסור הסתכלות בשיער אשת איש ולא רק לענין קריאת שמע.

הראב"ד מפרש⁴⁵: "הא דאמרינן טפח באשה ערווה אפשר דווקא מקום צנוע שבה... אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה היוצא מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששים להם מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד". עפ"י דברים אלו באו לדון הפוסקים האם מותר לאשה לצאת לשוק באופן ששערה מחוץ לצמתה מגולה.

לכאורה פשט לשון הראב"ד והרשב"א מורה להתיר ובאמרת כך הבינו **בשו"ת מהר"ם אלאשקר**⁴⁶ וז"ל: "אותם נשים הנוהגות לגלות שיער ראשן מחוץ לצמתן - אין בית מיחוש לאותו שיער כלל כיוון שנהגו לגלותן ואפילו לקריאת שמע, ומה שנאמר "שיער באשה ערווה" מדובר דווקא בשיער שדרך אשה לכסותו. אח"כ הביא דברי הראב"ד כהוכחה לדבריו ששיער היוצא מחוץ לצמתה אינו מתכסה וע"כ אין חוששים להם מפני שהוא רגיל בזה ולא טריד, והוסיף: בודאי כך היו נוהגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד"⁴⁷.

44. **הגמרא בברכות** מסיקה שדין "טפח באשה ערווה" נאמר לגבי אשתו ולק"ש כלומר אסור לקרא ק"ש כנגד טפח מגולה באשתו (הכוונה היא אפילו אשתו וכ"ש באשה אחרת), אך שאר הסוגיה (שוק, קול ושער) לא נתבארה שם לענין מה נאמר בהם שהם ערווה - האם חשיבי ערווה לענין ק"ש או לענין הסתכלות באשה (דין צניעות) ועפ"י נחלקו הפוסקים בענין:

א. רש"י - מעמיד את המשך הסוגיה גם לענין הסתכלות באשת איש וגם לענין ק"ש שכי"כ: "שוק - באשת איש, ערווה - אסור להסתכל וכן באשתו ולק"ש" (עיין בב"ח על הטור בסימן עה, שהסביר בדעת רש"י באשתו ולק"ש וכ"ש באשה אחרת שטפח באשה ערווה, אך בפחות מטפח - אינו ערווה, אך ההגמ"י חולק ומחמיר ופסק הרמ"א כמותו).

ב. רב האי גאון - (מובא באוצר הגאונים בחלק הפירושים, פסקה קב) - מעמיד את המשך הסוגיה שוק, קול ושיער לענין ק"ש כמו שנאמר במפורש לגבי הדין הראשון - טפח באשה ערווה - באשתו ולק"ש.

ג. דעת הרמב"ם - נראה שהבין שרק "טפח באשה ערווה" - מתייחס לדין ק"ש, אך שוק, קול ושיער הוא ערווה לענין אסור הסתכלות באשה ולא לענין ק"ש, שכן בהלכות ק"ש (ג, טז) הביא בסוף ההלכה רק את דין טפח באשה ערווה ולא שאר הדברים - שכי"כ שם: "אפילו אשתו אם היה מגולה טפח מגופה - לא יקרא כנגדה", ואילו שאר הדברים: שוק, קול ושיער הביאם בהלכות איסורי ביאה (כא, ב) שכי"כ שם: "ואפילו לשמוע קול אשה או לראות שעה - אסור".

ד. הרי"ף - השמיט את כל הסוגיה הנ"ל ואפילו דין "טפח באשה ערווה" לא כתבו, וכתב עליו הראב"ד שנראה שסובר - הואיל ואמרינן לעיל שאפילו עגבות אין בהם ממש ע"כ סובר כל שכן: טפח, קול, שוק ושיער שאין בהם משום ערווה (ודחאו הראב"ד שם).

ה. הראש והטור - טפח, שוק ושיער חשיב ערווה הן לענין ק"ש והן לענין הסתכלות, אך קול באשה אינו אסור לענין ק"ש.

ו. הב"י כתב - דנקטינן כרמב"ם, והוסיף: ומיהו טוב להזהר לכתחילה ממראית שיער ומשמיעת קול זמר אשה בשעת ק"ש.

נמצאנו למדים עפ"י מה שפסק בב"י שדין שיער באשה ערווה מתייחס גם לענין איסור הסתכלות בשיער אשת איש. ומכאן לעניננו: שיער אשת איש הוא ערווה ואסור להסתכל בו, ומכאן באו לדין הפוסקים בענין שורת השערות שמחוץ לצמתה האם חל על זה דין שיער באשה ערווה?

45. הובא **בספר ההשלמה ובחידושי הרשב"א** אלא שהרשב"א הביאו בלשון אפשר ובספר ההשלמה כתבו בסתם וכנראה, שכן סבירא ליה לראב"ד לדינא.

46. **שו"ת מהר"ם אלאשקר** סימן לה.

47. עיין **בשו"ת מהרי"ץ חיות** (סימן נג, כ) שכתב על דברי המהר"ם אלאשקר - "אף שהפריז על המידה אף בשיער עצמה, ולא היקל רק מפני שבארץ ישמעאל היו נוהגים היתיר וע"י זה מקרי שיער שדרך לגלותו ואין דבר

מבואר מדבריו שאותו שיער היוצא מחוץ לצמתה מותר לגלותו, והטעם: הואיל והדרך לגלותו ע"כ לא שייך בו דין שיער באשה ערווה.
 המהר"ם אלשקר מביא שני הוכחות לדבריו: **א. בבא בתרא ס, ב:** בענין גזירות שעושים זכר לחורבן נאמר: עושה אשה כל תכשיטה ומשיירת דבר מועט - מאי היא? אמר רב: בת צידעא ופירש **הערוך** (ערך בת צידעא): "כשהאשה קולעת שיערה משיירת ממנו דבר מועט בין אוזניה לפדחתה כנגד צדעתה ומביאה סיד טרוף כשהוא חבוט וטחה אותו שיער ואינה קולפת אותו אלא מטילה כנגד פניה מבואר. א"כ, לפי פירוש הערוך לגמרא זו, הנשים היו רגילות לגלות את אותו חלק משערות הראש וע"כ אין בו שום ערווה.
כהוכחה שניה לדבריו מביא המהר"ם אלשקר את דברי הראב"ד לעיל שכתב בהדיא ששיער היוצא מחוץ לצמתה אין חוששין לו הואיל ורגילין בו ולא טריד.

3. להלכה:

הבית יוסף⁴⁸ הביא את דברי הרשב"א שכתב בשם הראב"ד ששערה היוצא מחוץ לצמתה שאינו מתכסה - אין חוששין לו מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד. וכתב על זה שהטור הלך בשיטה זו שכן כתב: "טפח באשה ערווה במקום שדרכה לכסותו" - משמע במקום שאין דרכה לכסותו אינו ערווה.
 וכ"פ **בשו"ע** (שם, ב) "שער של אשה שדרכה לכסותו - אסור לקרות כנגדו". ניתן לדייק מהביטוי שדרכה לכסותו שבא לאפוקי שיער היוצא מחוץ לצמתה שאינו ערווה הואיל ואין דרך לכסותו, וכמו שכתב בבית יוסף. ובאמת **ברמ"א** בהגהתו לשו"ע כתב כן בהדיא - "וה"ה שערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן - מותר".

4. דחיית האחרונים את דברי המהר"ם אלשקר

המגן אברהם⁴⁹ אחר שהביא את דברי המהר"ם אלשקר כתב בסוף דבריו: "אבל בזוהר הקדוש⁵⁰ החמיר מאוד שלא יראה שום שיער מאשה וכן ראוי לנהוג". משמע שפוסק במסקנא לחומרא ודחה את דברי הרשב"א והמהר"ם אלשקר. מדברי המג"א לא ברור מדוע דחה את דברי המהר"ם אלשקר שיסודם בדברי הגמרא בבבא בתרא ונתלה באשלי רברבי כמו הראב"ד והרשב"א, ואם נאמר מפני הזוהר הקדוש פסק לחומרא - תמוה ביותר, הא קימא לן שכאשר יש מחלוקת בין הבבלי לזוהר - הלכה כבבלי?

זה גורם הרהור, כיוון שבכל עת נוהגים ככה, אבל במדינתנו וגם במדינות אשכנז אשר נהגו לכסות כל שערן תמיד - הווי כדברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור משום צניעות ואין אדם רשאי לבטל מנהגם. אח"כ הוסיף את דברי הזוהר שהחמיר מאוד בענין (עיין לקמן). היוצא מדבריו שהיתירו של המהר"ם אלשקר תלוי במנהג המקומות. **רק** באותם מקומות שנהגו לגלותו מקדמא דנא חשיב כשיער שאין דרך לכסותו ולכן מותר, משא"כ במקומות שנהגו לכסותו - אסור לגלותו. מ"מ אף באותם מקומות שנהגו לכסותו, האיסור לגלות אינו מעיקר הדין אלא משום צניעות שנהגו.

48. בית יוסף על הטור באורח חיים סימן עה, ב.

49. על השו"ע אורח חיים סימן עה ס"ק ד.

50. הזוהר פרשת נשא כה ד"ה: מן העפר. עיין לקמן הערה 52 שהבאנו את לשון הזוהר.

אומנם דבר זה ביאר הגאון החת"ס ביתר הרחבה בספרו⁵¹. **החת"ס**: חולק על המהר"ם אלשקר וסובר שאין לאשה לצאת לשוק באופן ששערותיה מחוץ לצמתה מגולות, וז"ל דבריו: "בארצותינו האומות יוצאות פרועות ראש ואמותינו אינם יוצאות ונהרו מאוד וחשו לדברי הזוהר⁵² והקפידו על זה מאוד. אע"ג דאילו היינו עומדים למנין לקבוע הלכה היינו אומרים דאותה שורה מבוארת בש"ס להיתר (עפ"י מה שביאר הערוך בפירוש הגמרא לב"ב דף ס), מ"מ כיוון שתפסו המנהג כזוהר, ע"ז כתב מהר"ם שטיין מנהג עוקר הלכה ונעשה הלכה קבוע".

קשה: **א**. כיצד יסביר החת"ס את הגמרא **בב"ב** (דף ס, ב) ששמע ממנה שדרך נשים לגלות את השיער שמחוץ לצמתה שהוא השיער שבין אוזניה לפדחתה כנגד צדעתא? **ב**. הרי הראב"ד כתב כן במפורש "ששיער היוצא מחוץ לצמתה אינו מתכסה ואין חוששין לו". משמע שהיתר בהדיא הואיל ואינו בכלל המקומות המכוסים? החת"ס חש בקושיות הנ"ל ומסביר את דבריו באופן זה:

א. כנגד הוכחת המהר"ם אלשקר מהגמרא בב"ב כתב: **שהרשב"ם** לא פירש כפירוש הערוך לגמרא הנ"ל אלא כתב "בת צידעא - שרגילות לסוד שם ולהסיר שערך" עכ"ל. ובאמת הרשב"ם בשיר השירים על הפסוק "כפלח הרימון רקתך מבעד לצמתך" (ד, ג) כתב: "רקתך - היינו בת צידעא", ומשמע שאותה בת צידעא צריכה להיות "מבעד לצמתך" דהיינו לפנים מהצומת. אם כן נראה שלא סביר לרשב"ם כפירוש הערוך לגמרא הנ"ל⁵³.

ב. כנגד הראיה מהראב"ד והרשב"א כתב: מ"ש הרשב"א: "אותם השערות הרגילות לצאת חוץ לצמתה והבעל רגיל בהן ולא מטריד ואינו חשיב ערווה" הכוונה היא זו: היה לאשה שני כיסויים על ראשה כלומר מלבד הכובע שעל ראשה יש לה בגד המצמצם שיערה שלא יבצבץ לחוץ, ואותו מעט שיוצא בכל זאת ואי"א לצמצמו - על זה כתב הרשב"א: "שהיוצא חוץ לצמתה אינו ערווה"⁵⁴, ולא כמו שהבין המהר"ם אלשקר מדבריו שהכוונה לכל אותן שערות שנמצאים מלפנים מעל הפדחת.

מ"מ מדברי החת"ס נראה שפסק דינו מסתמך בעיקר על דברי הזוהר. כלומר, הואיל והמנהג שנהגו בארצו הוא כדעת הזוהר ע"כ יש למנהג תוקף הלכתי מחייב. אעפ"י שמדברי הגמרא בב"ב מבואר להתיר כדעת המהר"ם אלשקר וכשיש מחלוקת בין הגמרא לזוהר (או לשאר ספרים כמו מדרשים ופסיקתא וכדו') נקטינן כדעת התלמוד מ"מ כיוון שנהגו בארצו כדעת הזוהר ע"כ פסק לחומרא, וכתב שיש להקפיד מאוד בענין זה.

51. שו"ת **חתם סופר**, אורח חיים סימן לו.

52. לשון הזוהר פרשת נשא ד"ה 'מן העפר' - "ואתתא דאפיקת משערה דרישא לבר, לא תתקנא ביה, גרים מסכנותא לביתא... אפילו טסירי דביתא לא חמון שיערה חד מרישא" (ביאור: אשה המוציאה שיער ראשה לחוץ גורמת סכנה לביתה... אפילו כותלי ביתה לא יראו שיער אחד של הראש).

53. עיין לקמן ב**שו"ת צמח צדק** שהביא דחיה למהר"ם אלשקר הדומה בעיקרון שלה לדחיה זו של החת"ס אלא שמסתמך על מקור אחר.

54. עפ"י זה הסביר החת"ס את הפסוק בשה"ש "שערך כעדר העיזים מבעד לצמתך" באופן: זה הכתוב משבחה בשני דברים: **א**. ביופי שיערה **ב**. במידת צניעותה, שמכסה את כל שערותיה היפות ומכניסה אותם מבעד לצמתה דהיינו מבעד לכיסוי השני המצמצם השיער שלא יצא לחוץ.

אומנם יוצא מדבריו, לכאורה, שבמקום שלא נהגו כדעת הזוהר אין לחשוש לו ואפשר לסמוך על הגמרא להתיר וכפי שפירש הערוך. אלא שאין לומר כן, כיוון שיותר נראה, שמה שתלה הדבר במנהג ארצו זה רק לרבותא בעלמא, להצדיק את מנהג מקום ארצו, אך מ"מ פסק להחמיר מעיקר הדין ולא תולה הדבר במנהג המקום, וכפי שהראנו לעיל שהחת"ס דחה את ראיותיו של המהר"ם אלשקר ולא קיבל את פסק דינו מעיקר הדין.

יתר על כן, **התשובה מאהבה**⁵⁵ הביא ראיה חזקה לשיטת החת"ס שבשערות היוצאות מחוץ לצמתה יש להחמיר. ראייתו היא מפירוש רש"י לביטוי "כליא פרוחי" המובא במסכת שבת⁵⁶. הגמרא מביאה בריתא: "יוצאה אשה בכבול ובאסטמה" ושואלת הגמרא "מאי איסטמה? אמר רבי אבהו: בזיוני, מאי בזיוני? אמר אביי אמר רב: כליא פרוחי". ופירש **רש"י** "כליא פרוחי": "מצנפת קטנה לאחר קישוריה שקולעת ראשה וכסתה, יש שערות קטנות שיוצאין חוץ לקישוריה והן נקראין פרוח, על שמפריחין ויוצאין חוץ, ואוגדתן לתחת קישוריה ע"י מצנפת קצרה"⁵⁷. א"כ מבואר בהדיא בדברי רש"י שבזמן הגמרא היו רגילין לקשור אפילו אותם שערות קטנות שיוצאות חוץ לקישוריה ומסתבר שזה כולל גם את אותם שערות שמחוץ לצמתה שאסורה לגלותם⁵⁸.

בשו"ת צמח צדק החדש⁵⁹ הוסיף לדחות את דעת המהר"ם אלשקר מראיה נוספת. דבריו מסתכמים על רש"י במסכת שבת⁶⁰. המשנה שם אומרת שאסור לאשה לצאת לכתחילה לר"ה במחט שאינה נקובה (ואם יצא אינה חייבת חטאת), ושאלה הגמרא שם: "למאי חזיא" - כלומר לאיזה תכשיט המחט משמשת שיש חשש שתשלפנה ברשות הרבים ותראה לחברותיה? ומתרצת הגמרא: "אמר רב יוסף הואיל ואשה אוגרת בה שעה". ופירש **רש"י**: "שהאשה אוגרת באותה מחט את שעה היוצא מחוץ לקישוריה וכורכת את אותו שיער סביב המחט ותוחבת המחט בסבכה מתחתיה שלא יראה שעה". ומקשה אביי על רב יוסף: "ותהו כברית טהורה ותשתרי"? והסביר **רש"י** שם וז"ל: "בירית טהורה - יוצאים בה... ולא הוי משא... דכיוון דליצניעותא היא לא שלפא ומחוייה והאי מחט נמי לצניעות, דשיער באשה ערוה ולא מחוייא ואמאי לא תצא לכתחילה".

כלומר אם כדבריך שהתכשיט שהמחט משמשת לו הוא אגירת קישורי שעה וכדלעיל, א"כ מבואר שהמחט עשויה לצניעות, דשיער באשה ערוה ולא תשלפנה ומדוע שלא יהא מותר לכתחילה לצאת בה בשבת? דהינו כשם שמותר לצאת לכתחילה בבירית טהורה שהיא מעין

55. תשובה מאהבה סימן מח.

56. שבת דף נז, ב.

57. יתכן והחת"ס לקח את הגדרתו לשיער היוצא מחוץ לצמתה מדברי רש"י אלו אעפ"י שאינו מזכירו במפורש בתשובתו הנ"ל.

58. עיין עוד **באוצר הפוסקים** סימן כא, אות ג, שהביא עוד אחרונים שנקטו להחמיר כגון: **בשו"ת מים רבים** הביא את דעת הכנה"ג (הגהה ט, אות ז) שכתב **בשם המשא למלך**: "מעולם לא ראיתי נשים נשואות המגלות שיער ראשן, ואין מוציאין שום שיער להתנאות בהן" ובמים רבים (שם) הוסיף מדיליה: אצק חמס וריב אשר ראו עיני במקצת מקומות שהנשים הנשואות מתקשטין בשערן ממש ומראות השיער לעיני כל ומלבד האיסור שעפ"י הפוסקים, גם לפי סודות הקבלה אין לאשה להראות שעה לחוץ.

59. שו"ת צמח צדק החדש, אבהע"ז חלק א סימן קלט.

60. שבת דף פ, א.

אצעדה לשוקיה הואיל ועשויה לצניעות ולא שלפה ומחוייה כך ה"ה יש להתיר לצאת לכתחילה במחט אם עשויה לאגירת קישורי שיער. הגמרא שם מביאה תירוץ אחר. מ"מ מוכח מדברי רש"י הנ"ל שסובר ששיער היוצא מחוץ לקישוריה דהינו היוצא מחוץ לצמתה חשיב כדין "שיער באשה ערוה" ואסור לצאת בו לשוק.

ועוד הוסיף לומר (בשו"ת צ"צ הנ"ל) שאין להקל כדעת המהר"ם אלשקר על סמך זה שנהגו בארצו לגלות חלק שיער זה ולכן אינו חשוב כמקומות המכוסים, דכמו שלא שייך לומר בשוק באשה ששם ערוה בו תלוי במנהג המקום ואם בקיץ יגלו שוקן עדין ישאר האיסור בעינו, כך לגבי שיער היוצא מחוץ לצמתה אין לתלות זה במנהג ומימלא אין לסמוך על התירו של המהר"ם אלשקר.

וכנגד ראיית המהר"ם אלשקר מהסוגיה בב"ב (עפ"י פירוש הערוך) כתב (בשו"ת צ"צ הנ"ל) שיש עוד פירושים אחרים, והרי **הרשב"ם** לא פירש כערוך, וכן **רש"י** בשבת (דף פ, א) ד"ה בת צידעתא פירש אחרת מהערוך שכן כתב שם: "בת צידעתא" - למטה הימנה (מצידעא) להסיר שיער דק והוא אנדיפי. א"כ הואיל ויש פירושים אחרים חוץ ממה שפירש הערוך מנין לנו לסמוך על הערוך דוקא בענין זה.

נמצא: שהרבה מהאחרונים דחו את דברי המהר"ם אלשקר בענין גילוי שיער היוצא מחוץ לצמתה, אלא שאין לנו להתעלם מכך **שהב"י** ו**הרמ"א** בכל זאת הביאוהו להלכה כפסק ברור ופשוט. מ"מ אחרי דחיית ראייתו של המהר"ם אלשקר ע"י האחרונים הנ"ל קשה להסתמך על היתירו ובפרט שנראה מדבריו (של המהר"ם אלשקר) שהתירו מתיחס רק לאותם נשים אשר נהגו כן בארצותם, ולכן: באותם מקומות שנהגו לכסות כל ראשם אל להם לפרוץ גדרות, אולם במקומות שנהגו מקדמא דנא לגלותו אז יש להם על מי שיסמכו.

5. התיחסות פוסקי זמנינו להיתרו של המהר"ם אלשקר

כנגד האחרונים הנ"ל שדחו את המהר"ם אלשקר בכל תוקף החל מהמג"א וכלה בצמח צדק, דעת **האגרות משה**⁶¹ אינה כן. אדרבה, הוא דוחה את החת"ס, שהסביר את כוונת הראב"ד "בשיער היוצא מחוץ לצמתה", שהכוונה שיש לאשה שני כיסויים ורק המעט שיוצא מחוץ לכיסוי **השני** המבצבץ החוצה התיר הראב"ד משום שעל זה אין דין ערוה.

הוא כותב על פירוש זה שהוא תמוה מאוד, שכן מנין לחת"ס לפרש שמדובר בפסוק "מבעד לצמתך" שיש שני כיסויים **א**. כובע **ב**. בגד המצמצם את השיער שיצא מהכובע. יתכן והפירוש של הפסוק הוא כפשוטו שיש בגד אחד המצמצם את שיערה. בגד זה מצמצם רק את עיקר שיערה ומה שיוצא החוצה אינו חשיב ערוה ובוה דיבר הראב"ד⁶². וכנגד מ"ש החת"ס בפירושו לפסוק "שערך כעדר העיזים מבעד לצמתך" - שהכתוב משבחה על צניעותא

61. אגרו"מ חלק ג סימן נח.

62. עיין עוד בדבריו שם שהוכיח שפירוש זה יפה לא רק לשיטת התוס' ורש"י, אלא אף לשיטת הרמב"ם שמצריך כיסוי נוסף חוץ ממטפחת. שהרי רק משום דת יהודית, מצריך כיסוי נוסף, אך מדאוריתא מודה שמספיק כיסוי אחד, וברור שהפסוק משבחה על דיני תורה ולא על דת יהודית. ע"כ ברור שהפסוק מדבר על כיסוי אחד ולא על שני כיסויים.

שהשערות הם מבעד לצמתה - כותב האגרו"מ - "אין משם ראייה שלא היו יוצאות (השערות) משם עד טפח ויותר אבל משבחה על שמכסה עיקר שערותיה המיפות אותה".
 א"כ לפי האגרו"מ מותר לאשה לצאת לשוק באופן ששערותיה שמחוץ לצמתה מגולות אפילו יותר מטפח. אומנם כל זה לדעת הרשב"א ולסומכים עליו, אך לחולקים עליו: יותר מטפח ודאי שאסור, ופחות מטפח יודו שמותר, וכפי שהארכנו להוכיח כן⁶³ בדעת האגרו"מ שבפחות מטפח - אין דין שיער באשה ערוה.
 אומנם בשו"ת בני בני⁶⁴ תמה על האגרו"מ. מה שכתב האגרו"מ שלדעת הראב"ד והרשב"א מותר לגלות שערות היוצאים מחוץ לצמתה אף יותר מטפח אינו ברור כלל, והביא שלוש קושיות על דבריו אלו:
א. הראב"ד דיבר בהוה, באותם מקומות שנהגו הנשים לגלות, ובדאי לא נהגו בימיו לגלות שערן יותר מטפח. אם כן, מניין לאגרו"מ להתיר להוציא שיער מחוץ לצמתה יותר מטפח?
ב. המהר"ם אלשקר (שהלך בעקבות הראב"ד והרשב"א) הקשה שלפי דעת האוסרים להוציא שערות הראש מחוץ לצמתם יאסר גם גבות עיניה וכדומה, ואם בשיער היוצא מחוץ לצמתה מדובר ביותר מטפח, כפי שהסביר האגרו"מ מאי קושיה משערות גבותיה שהם פחות מטפח?
ג. כשם שאיסור פריעת הראש מתיחס לכללות הראש לפי האגרו"מ (עיין בפרק הקודם) כך דין שיער באשה ערוה מתיחס לכלל שערות הראש ולא דווקא למקום גידולם בראש. מימלא יש איסור גם על שיער היוצא מחוץ לצמתה.

6. שתי קושיות חזקות לשיטות המתירים

ראינו למעשה שדיעות המתירים מסתמכים על שני פוסקים מרכזיים:

א. הראב"ד (וכן הרשב"א בעקבותיו).

ב. המהר"ם אלשקר.

אומנם דקדוק בדבריהם מראה כי שניהם דיברו על מציאות אחרת והבינום שלא כהלכה.

1. תחילה נעין בדברי הרשב"א⁶⁵ וז"ל: "והא דאמר ר' יצחק טפח באשה ערוה ואקימנא באשתו ולקייש, פירש הראב"ד ז"ל, דאפשר דווקא במקום צנוע שבה, ועלה קאתי רב חסדא למימר שוק באשה, מקום צנוע, כערוה הוא ואפילו לגבי בעלה... אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה ושיער היוצא מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששים להם מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד, ובאשה אחרת - אסור להסתכל בשום מקום ואפילו באצבע קטנה ובשערה..."

הנה מבואר מדברי הרשב"א שמה שהתיר בפניה ידיה ורגליה ושיער היוצא מחוץ לצמתה הוא דווקא בבעלה, שכן כתב לענין טפח באשה וכן לענין שוק באשה ונראה שה"ה בשאר

63. עיין לעיל בפרק הקודם בדין גילוי שערות במקצת (עמוד 127).

64. שו"ת בני בני חלק ג סימן כא.

65. חידושי הרשב"א לברכות כד, א, ד"ה: אמר רב חסדא שוק באשה ערוה.

הסוגיה לענין שיער וקול שהכוונה רק לאשתו שמותר להוציא שיער היוצא מחוץ לצמתה ולקרא כנגדו ק"ש, אך באשה אחרת אסור.

יתר על כן, הרי הרשב"א הדגיש שהטעם להתיר בפניה, ידיה ושיער היוצא מחוץ לצמתה הוא משום "שהוא רגיל בהם ולא טריד" וא"כ באשה אחרת שלא שייך טעם זה שרגיל ולא טריד ודאי שחשיב ערוה, וזהו בעצם המשך דבריו: "**ובאשה אחרת** אסור להסתכל בשום מקום ואפילו באצבע קטנה ובשערה". כלומר הואיל וכל האיסור הוא משום הרהור ואיש אחר מטריד בהו ע"כ באשה אחרת אסור לקרות אפילו כנגד כל מקום פנוי שבה. אי"כ יוצא, שלדעת הרשב"א שיער היוצא מחוץ לצמתה חשיב ערוה באשה אחרת (שאינה אשתו) וממילא אסור לגלותו ברה"ר⁶⁶.

ומכאן יש לתמוה על הבית יוסף שהבין בדברי הרשב"א שאין הבדל בין אשתו לאשה אחרת, וכן יש לתמוה על הרמ"א שפסק⁶⁷ בהדיא בעקבות הבי"י (סימן עה, ב) שמותר לקרות ק"ש כנגד שיער האשה היוצא מחוץ לצמתה ולא חילק בין אשתו לאשה אחרת.

2. כאמור, הפוסק השני שעליו מסתמכים בהוצאות שיער מחוץ לצמה הוא המהר"ם אלשקר. אם נעייין בדבריו נראה שאף הוא עצמו לא התיר אלא לאשתו של אדם בתוך ביתה, וזה מבואר משני מקומות בדבריו, וז"ל:

א. "אשתכח השתא דלדברי כולם אין באותו שיער שום חשש איסור כלל, דמאן דמוקים לה (לסוגיה בברכות כד, א) באשת איש אנן לא באשת איש עסקינן" - אי"כ מבואר בדבריו שאין עוסק באשת איש דעלמא אלא באשתו של אדם ביחס לבעלה ולענין ק"ש.

ב. בהמשך דבריו כתב: "ובואו ונצווה על אלו האוסרים אותו שיער לאשה בתוך ביתה מההיא דשיער באשה ערוה...". גם כאן, מבואר בדבריו שמדבר על שערות האשה בתוך ביתה, והכוונה למה שאשה מגלה בביתה בפני בעלה. ובא לומר שלענין ק"ש אין בזה דין שיער באשה ערוה, אך לא דיבר לענין חובת כיסוי ראש באשה אחרת.

אי"כ ברור ומבורר מפשט לשונו של המהר"ם אלשקר שדיבר על אשתו ובתוך ביתה ובזה התיר הוצאת שערות מחוץ לצמתה. ובאמת שיותר מסתבר לומר כן, שהרי המהר"ם אלשקר מבסס את דבריו על הראב"ד והרשב"א והוכחנו לעיל שהם עצמם לא דברו אלא באשתו ולא באשה אחרת. אי"כ מה שהוכיחו הפוסקים מדברי המהר"ם אלשקר להתיר שלא בצדק הוא, וכן מה שהרבו הפוסקים האחרונים (החת"ס, שו"ת צמח צדק ועוד) לתמוה על דבריו אינו

66. ובאמת שכן משמע מדברי הפרישה (בסימן עה ס"ק ג) שבאשה אחרת אסור להסתכל אפילו באצבע קטנה וחשיב ערוה, ועיין עוד בשו"ת צמח צדק החדש (אבהע"ז חלק א סימן קלט) שהבין כן בדעת הראב"ד שלא התיר שיער היוצא מחוץ לצמתה אלא באשתו, אבל באשה אחרת אסור גם שיער היוצא מחוץ לצמתה, וכן מבואר מלשונו שכתב: "והנה הרשב"א ודאי מפרש גם כן, דלא מיירי אלא באשתו דווקא כמבואר בלשונו...". ובהמשך כותב: "הרי שאף פוסק לא דיבר מדין שיער שחוץ לצמתה זולתי הרשב"א והוא בהדיא פירש דמיירי רק בבעלה".

67. רמ"א באורח חיים סימן עה, ב. ואולי יש לומר בדעת הרמ"א שכתב בהדיא להתיר אפילו כנגד אשה אחרת - שעושה מעין תרכובת בין דעת הראב"ד והרשב"א ובין דעת שאר אחרונים שלא חילקו בין אשתו לאשה אחרת, וע"כ יצא לו דין זה, דהיינו מחד קבל את הרשב"א ששיער היוצא מחוץ לצמתה אין דרכה לכסותו ואינו חשיב ערוה, אך לא קיבל את דבריו שזה רק לגבי בעלה אלא הי"ה באשה אחרת שלא חשיב ערוה.

מובן כלל, כיוון שכל מה שדיבר המהר"ם אלשקר הוא על מנהג הנשים לגלות שערן היוצא חוץ לצמתן בתוך ביתן ובפני בעליהן ולא מחוץ לביתן.

7. סיכום דין גילוי שורת השערות שמחוץ לצמתה

ראינו שהראב"ד הוא הבסיס לכל הדיון בגילוי שורת השערות שמחוץ לצמתה. בעקבות היתירו של הראב"ד הלכו הרשב"א, ספר השלמה והמהר"ם אלשקר והביאו את דבריו. אף הרמ"א פסק את דברי הראב"ד בשו"ע (או"ח עה, ב). אולם באחרונים מצאנו הסתייגות מדבריו ואף דחיות מפורשות.

ראש לכל האחרונים כתב המג"א כנגד המהר"ם אלשקר. הוא הביא את הזוהר שהחמיר בענין וכתב על זה: "וכן נהגו". אח"כ ראינו שורה של אחרונים נוספים ובראשם החת"ס שדחו את היתירו של המהר"ם אלשקר.

לעומת זאת בפוסקי זמנינו רואים חזרה לדברי הראשונים, שכן האגרות משה צידד בעד המהר"ם אלשקר והראב"ד ודחה את החת"ס ואת ראיותיו. מ"מ ציינו שבשו"ת בני בנים חלק על האגרו"מ שכתב לפי המהר"ם אלשקר שמותר להוציא אף יותר מטפח והקשה עליו מספר קושיות. אלא שבאופן עקרוני הוא מסכים שמותר להוציא שורת השערות שמחוץ לצמתה עד טפח. לבסוף הראנו שיש לערער על כל ההיתר הנ"ל הואיל ועיון מדוקדק בדברי הראב"ד והמהר"ם אלשקר מראה שדיברו על מציאות שונה והובנו שלא כהלכה.

א"כ, מכל האמור לעיל, קשה לסמוך על היתירו של המהר"ם אלשקר, ואף שנפסקו דבריו בהדיא בדברי הרמ"א להתיר, הרי כבר הוכחנו בעליל שגם הוא וגם הראב"ד, שעומדים בראש מחנה המתירים, דיברו על שערות הגלויים בתוך ביתה בפני בעלה ולא על אשה אחרת. ובפרט אחרי מה שהאריכו רוב האחרונים לדחות את דברי המהר"ם אלשקר. מ"מ נראה שאותם נשים הרוצות לסמוך על האגרו"מ ולהקל עד טפח יכולות לסמוך, שכן בפחות מטפח הוכח שלא שייך דין שיער באשה ערוה וממילא ה"ה בשערות היוצאות מחוץ לצמתן.

ד. סיכום

הדברים אשר נכתבו בחיבור זה הם למעשה רק תמצית של דברים ארוכים אשר נכתבו על נושא זה. כאמור, נושא זה מכיל בתוכו תחומים נוספים הקשורים אליו באופן עקיף כמו דין פאה נוכרית, דין קריאת שמע כנגד שיער אשה וכדומה. אנו העדפנו להצטמצם בעיקר בעצם חובת כיסוי ראש לנשים. נושא זה אשר לכאורה נראה פשוט וברור, תופס מקום רחב בספרות ההלכה, שכן בכל תקופה ניסו לדון בדברים המתחדשים והאופייניים לכל תקופה. מכל מקום במאמר זה ניסיתי תחילה להתחקות אחר מקור הדין - האם הוא מדאוריתא, מדרבנן או שאולי כולו תלוי במנהג. אח"כ הרחבתי בעיקר בשני תחומים מרכזיים שראיתי בהם עיקר ונחוצים לבירור והם: א. המקומות שבהם יש חיוב לאשה לכסות את ראשה ב. שיעור חובת כיסוי הראש. בתחום הראשון התעכבתי בעיקר על דין כיסוי ראש לאשה בבית ובחצר וגדר החיוב בהם. בתחום השני דנתי בגודל השיעור שמותר לאשה לגלות מחוץ

לכיסויה, ומה דין שורת השערות היוצאות מחוץ לצמתה. כמו כן הערנו בקצרה על היחס בין דין זה לדין שיער באשה ערוה.

ראינו שמעבר לגדרים ההלכתיים היוצאים מתוך הספרות ההלכתית ישנם ענינים, בנושא זה, אשר קשורים למנהגים התלויים במידת הצניעות שנהגו בנות ישראל, וחומרי מקום שקבלו על עצמם במקומות שונים. וכבר הזכרנו בגוף העבודה שישנם ארבעה דרגות בחובת כיסוי ראש לנשים: א. דאורייתא ב. דרבנן ג. מידת צניעות ד. חומרי המקום (על פי שבט הלוי). השניים הראשונים מחייבים את כלל בנות ישראל ואילו השניים האחרונים תלויים במנהג המקום או ברמת הצניעות שקבלו על עצמן כל אחת באופן אישי.

ראינו כי לדעת רוב הפוסקים ישנם שיעורים מוחלטים בחובת כיסוי הראש לנשים, ואינם ניתנים לשינוי בהתאם להרגלי המקום והאופנה. בכוחו של המנהג להוסיף על עיקר הדין אבל לא לגרוע ממנו [כמו למשל המחלוקת בין המהר"ם אלשקר לחתם סופר] משום שהוא נחשב לדרישה המינימלית של חכמינו המחייב את בנות ישראל בכל דור ודור.

לאור זאת לא ניתן לקבוע מסמרות כיצד ואיך לנהוג הלכה למעשה, שכן בין עיקר הדין לבין הלכה למעשה, ישנו מרווח מסויים הנתון לדרכי חינוכה, למנהגה ולשיקול דעתה של כל בת באופן אישי. על כן, יש לכל אשה למצא את ההנהגה המתאימה ביותר עבורה ותאמצה לעצמה מבלי לפסוח על עיקר הדין.